

OBRANA DUBROVNIKA U DOMOVINSKOM RATU

Tadić, Dominik

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:443586>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-14**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

Diplomski rad

OBRANA DUBROVNIKA U DOMOVINSKOM RATU

Dominik Tadić

Split, 2023. godina

ODSJEK ZA POVIJEST

STUDIJ POVIJESTI

Povijest Dubrovnika

OBRANA DUBROVNIKA U DOMOVINSKOM RATU

Student: Dominik Tadić

Mentor: Prof. dr. sc. Mladenko Domazet

Split, prosinac, 2023.

*Rad posvećujem dragovoljcu Domovinskog rata i sudioniku obrane
Dubrovnika.*

Mom djedu.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	4
2. STANJE U HRVATSKOJ I JUGOSLAVIJI – POČETAK 1990-ih.....	5
2.1. Demokratski izbori i proglašenje neovisnosti.....	7
2.2. Pobuna Srba u Hrvatskoj.....	9
2.3. Pokušaji Hrvatske da se pitanje Srba u Hrvatskoj rješi na miran način.....	11
3. POČETAK DOMOVINSKOG RATA.....	12
3.1. Embargo na uvoz oružja.....	14
3.1.1. Kontroverze.....	15
4. GEOSTRATEŠKI POLOŽAJ DUBROVNIKA I SRPSKI PLANOVI.....	16
4.1. Dubrovačke ljetne igre.....	19
4.2. Pripreme za napad na Dubrovnik.....	20
4.3. Pripreme za obranu Dubrovnika.....	22
5. POČETAK NAPADA NA DUBROVNIK	23
5.1. Srpsko – crnogorski mediji o „ratu za mir“.....	26
5.1.1. Metak časti – admiral Vladimir Barović.....	27
5.2. Nastavak oružane agresije.....	29
5.2.1. Konaovski gerilci.....	30
5.3. Konvoj Libertas – konvoj spasa.....	31
5.4. Jačanje oružane agresije.....	34
5.4.1. Vrhunac oružane agresije na Dubrovnik.....	37
5.5. Južno bojište -1992.	40
5.5.1. Oslobodilačke akcije 1992.	43
5.6. Južno bojište 1993/1994.	46
5.7. Južno bojište 1995.	47
5.8. Posljedice rata na Dubrovnik i okolicu.....	49
6. ZAKLJUČAK.....	51
7. BIBLIOGRAFIJA.....	55

UVOD

Ovaj rad temelji se na potrebi istraživanja i analize ključnih događaja tijekom Domovinskog rata, koji je oblikovao politički, vojni i društveni pejzaž Hrvatske i regije. Domovinski rat je bio složen sukob s dubokim korijenima u političkim i etničkim napetostima, a kulminirao je različitim vojnim akcijama, poput onih u Vukovaru, Osijeku i posebno u Dubrovniku. U fokusu ovog istraživanja bit će ratni sukob u Dubrovniku, koji je dosegao svoj vrhunac tijekom opsade grada. Dubrovnik, poznat po svojoj povijesti, kulturi i mediteranskom šarmu, postao je žarište intenzivnih oružanih sukoba i stradanja. Opsada grada rezultirala je teškim razaranjem povijesnih znamenitosti, civilne infrastrukture i uzrokovala humanitarnu krizu koja je duboko utjecala na lokalno stanovništvo. U radu će se osvrnuti pojedinačno na svaku ratnu godinu, s tim da će ipak težište biti na najbitnijoj i sudbonosnoj 1991. Ovim istraživanjem želim produbiti razumijevanje složenosti sukoba u Dubrovniku, analizirati političke, vojne i društvene aspekte koji su oblikovali taj period, te istražiti dugoročne značajke ovih događaja na Dubrovnik i šire. U radu će pokušati objektivno prikazati dvije suprotstavljene snage ali bez generalizacije. Fokus će biti i na poslijeratnom razdoblju: na izazove obnove grada, povratka normalnog života te izgradnju mira i pomirenja u zajednici koja se oporavlja od traumatičnih iskustava ratnog razaranja. Kroz analizu ključnih aspekata rata u Dubrovniku, ovaj rad također ima za cilj pružiti dublji uvid u međunarodni odjek ovih događaja, posebno u kontekstu percepcije Hrvatske i regije od strane globalne zajednice. Istovremeno, težit će osvjetljavanju značaja obnove kulturne baštine, ponovne uspostave normalnog života te izazova koji prate procese obnove i reintegracije zajednice nakon sukoba.

1. STANJE U HRVATSKOJ I JUGOSLAVIJI - POČETAK 1990-ih

Rat u Republici Hrvatskoj, poznat kao Domovinski rat, započeo je u proljeće 1991. godine i predstavljao je kompleksni sukob izazvan različitim faktorima. Ovaj rat je obilježen borbom protiv srpskih ekstremista, Jugoslavenske narodne armije (JNA) i država Srbije i Crne Gore. Uzrok sukoba djelomično leži u promjenama nakon smrti Josipa Broza Tita, koji je dugo vremena održavao relativno stabilan politički i etnički balans u bivšoj Jugoslaviji. Nakon njegove smrti, počele su se pojavljivati razlike u mišljenjima među jugoslavenskim republikama i pokrajinama, uključujući različite stavove o ustroju federacije i drugim važnim pitanjima. U tom kontekstu, Srbija je postala epicentar političkih promjena. Godine 1987., Slobodan Milošević preuzeo je vodstvo Saveza komunista Srbije i ubrzo se transformirao u ključnu figuru srpskog nacionalističkog pokreta. Njegova politika radikalizacije i geslo "svi Srbi u jednoj srpskoj državi" postali su središnji elementi u izbijanju konflikta u Hrvatskoj. Ovaj sukob se protegnuo tijekom više godina i imao je duboke posljedice za Hrvatsku, regiju Balkana i međunarodnu zajednicu. Važno je istaknuti da je Domovinski rat označio nastanak neovisne Republike Hrvatske te složeni proces njezine konsolidacije kao suverene države.¹ U takvom turbulentnom kontekstu, mnoge države unutar Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije počele su intenzivno razmišljati o mogućim izlazima iz ovakve zajednice koja se suočavala s rastućim napetostima. Ovaj proces traganja za izlazom iz krize nije zaobišao ni Socijalističku Republiku Hrvatsku. Hrvatska je, poput ostalih republika i pokrajina unutar bivše Jugoslavije, bila svjesna ozbiljnih opasnosti koje su se nazirale s istoka pod parolom "bratstva i jedinstva". Ovaj izraz, koji je nekada bio simbol zajedništva, počeo je gubiti svoje značenje kako su se političke i etničke napetosti počele produbljivati. Hrvatska je, kao republika koja je osjećala sve veći pritisak od strane središnjih jugoslavenskih vlasti i srpskog nacionalističkog pokreta pod vodstvom Slobodana Miloševića, razmatrala svoje opcije. Traganje za izlazom iz krize podrazumijevalo je promišljanje o različitim scenarijima, uključujući političku autonomiju, veći stupanj decentralizacije unutar federacije, pa čak i potencijalnu neovisnost. Sve te opcije su zahtijevale kompleksnu analizu i diplomatske napore kako bi se pronašlo rješenje koje bi zadovoljilo interese Hrvatske i njenih građana, dok se istovremeno nastojalo izbjeći potencijalne sukobe i nasilje. Ovaj period traganja za odgovorom bio je od presudne važnosti za budućnost Hrvatske i regije Balkana, a njegovi rezultati postavili su temelje za ono što će kasnije postati Domovinski rat i proces

¹ MARIJAN, Davor *Domovinski rat*, Golden marketing, Zagreb, 2016., str. 17-18.

osamostaljenja Republike Hrvatske.² Prije samog izbijanja rata, politički vrh u Srbiji je aktivno promovirao naraciju prema kojoj su Hrvati bili optuženi za genocid nad Srbima tijekom Drugog svjetskog rata. Razni mitinzi, među kojima je najpoznatiji onaj održan na Kosovu 1989. godine., predstavljali su pečat za potvrdu ideje o velikosrpskoj dominaciji, koju je podržavalo i vodstvo Jugoslavenske Narodne Armije (JNA). Slobodan Milošević je izvršavao uporne pritiske kako bi proveo svoju agendu ukidanja autonomija Vojvodine i Kosova, te postavio prosrpsko vodstvo u Crnoj Gori. U periodu prije demokratskih izbora 1990. godine, iz Srbije su stizale poruke Srbima u Hrvatskoj, pozivajući ih na otpor protiv novih budućih vlasti. Neposredno nakon tih izbora, u kolovozu 1990., došlo je do "Balvan revolucije" koja je poslužila kao poruka pobunjenih Srba da se protive stvaranju nove vlasti koju su nazivali "ustaškom državom". U tom kontekstu, aludirali su na NDH (Nezavisna Država Hrvatska) i period od 1941. do 1945. godine, kada su Srbi bili izloženi progonima i nasilju od strane ustaških vlasti. Važno je napomenuti da, unatoč tim aluzijama, političari koji su tada vodili Hrvatsku nisu imali nikakve veze s kvislinškom NDH, osim pojedinih iznimaka poput Dobroslava Parage³, no on je bio relativno marginaliziran. Ono što je bilo zabrinjavajuće jest da su organizatori "Balvan revolucije" uživali potporu Jugoslavenske Narodne Armije (JNA) i Srbije. Ova podrška ukazuje na složene motive koji su obuhvaćali želju za raspadom Jugoslavije i uspostavom velike Srbije na njenim ruševinama. U tom procesu, Slobodan Milošević se posebno oslanjao na JNA, koja je bila sastavljena u najvećem dijelu od srpskih vojnika.⁴ Krajem 1988. godine, Jugoslavenska narodna armija (JNA) je provodila plan pod nazivom "Jedinstvo" koji je rezultirao bitnim preustrojem vojne-teritorijalne organizacije. Ovaj preustroj uključivao je zamjenu dosadašnjih vojnih armija vojnim oblastima, dok je Teritorijalna obrana (TO) direktno stavljena pod nadležnost JNA. Ovaj korak izazvao je inicijalno negodovanje i otpor, s obzirom na značajne promjene u strukturi oružanih snaga. Međutim, unatoč tom početnom otporu, preustroj je na kraju prihvaćen nakon upornih apela i zagovaranja JNA, te njenih političkih istomišljenika, uključujući Slobodana Miloševića i saveznu vladu. Ovaj preustroj bio je ključna komponenta

² KRISTE, Petar, *Iznevjereni grad – Dubrovnik 1991.*, Zagreb, 2000., str. 6-7.

³ Dobroslav Paraga – predsjednik Hrvatske stranke prava (HSP), do 1993 godine. Poznat po radikalnim stavovima i veličanju ustaštva. Neprijateljski raspoložen prema vladajućem HDZ-u.
<http://enciklopedija.lzmk.hr/clanak.aspx?id=15343>

⁴ MARIJAN, Davor, *Hrvatska 1989.-1992., Rađanje države*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2017., str. 77-91.

u formiranju novog vojnog rasporeda snaga, a njegova implementacija odražava promjene u političkom i vojnom kontekstu tog vremena, s obzirom na rastuće napetosti u Jugoslaviji.⁵

1.1. Demokratski izbori u Republici Hrvatskoj i proglašenje neovisnosti

Na prvim demokratskim izborima u Republici Hrvatskoj, politička scena obilovala je raznovrsnim strankama i političkim opcijama. Jedna od ključnih aktera na političkom terenu bila je Hrvatska demokratska zajednica (HDZ), čije su redove činili članovi s različitim političkim uvjerenjima. Unutar HDZ-a susretali su se lijevi populistički aktivisti, liberali, konzervativci i nacionalisti, čime je stranka dobila svojstvo raznolike političke koalicije. HDZ se percipirao više kao pokret nego tradicionalna politička stranka. Konkurenciju HDZ-u činila je Socijalistička komunistička partija Hrvatske - Socijaldemokratska partija Hrvatske (SKH-SDP), no HDZ je odnijela nadmoćnu pobjedu na tim izborima. Ključna ideja HDZ-a bila je postizanje nacionalne pomirbe između različitih političkih tabora koji su bili u sukobu tijekom Drugog svjetskog rata, te promicanje jedinstva između domovinske i iseljene Hrvatske. Na čelu HDZ-a bio je povjesničar dr. Franjo Tuđman, čiji su politički korijeni bili izuzetno raznoliki. Tuđman je sudjelovao u Drugom svjetskom ratu i postao je mladi general u partizanskim redovima. Njegovi politički počeci vezani su uz ideju Radićeve Hrvatske, no ubrzo je promijenio svoj stav prema pitanju hrvatske autonomije i zaključio da se hrvatsko pitanje mora rješavati unutar okvira Jugoslavenske federacije. Međutim, nakon događaja 1971. godine, u kojima je središnja vlast u Beogradu suzbijala hrvatske političke ambicije, Tuđman je postao svjestan da jugoslavenstvo predstavlja iluziju.⁶ On je nedvojbeno jedna od najznačajnijih osoba u Hrvatskoj u xx. stoljeću. Razlog tome je što je za njegove vladavine Hrvatska priznata od međunarodne zajednice, što je pomirio „sljedbenike ustaša i partizana“, te što nije proveo lustraciju.⁷ Ako bi Hrvatska u to vrijeme izgubila pojedine ključne ličnosti poput Josipa Perkovića, Josipa Boljkovca i drugih značajnih aktera, to bi ozbiljno ugrozilo izgleda za pobjedu u ratu. Jednako tako i on sam je bio visoki službenik u bivšem sistemu. Ubrzo nakon što je preuzeo vlast uz prethodno potrebne donesene akte organiziran je i referendum o hrvatskoj samostalnosti. Predsjednik dr. Franjo Tuđman je koncem travnja

⁵ MAMULA, Branko, *Slučaj Jugoslavija*, 59-68; D. MARIJAN, *Slom Titove armije*, str. 107 -123.

⁶ BANAC, Ivo, *Protiv straha*, Slon, Zagreb, 1992., str. 100-101.

⁷ Lustracija – u modernom političkom shvaćanju zakonski regulirano isključivanje pristalice prijašnje vlasti iz obavljanja javnih službi na neki rok. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=71372>

1991., dao potpis na odluku o provedbi referendumu na kojem se trebalo odgovoriti na ključno pitanje o pogledu izlaska ili ostanka u Jugoslaviji. Na referendum koji se održao 19. svibnja 1991., na izbore je izišlo i glasovalo 83,56% od sveukupno upisanog broja birača. 93,2% je zaokružilo „ZA“, odnosno za savez suverenih država u kojoj je Hrvatska slobodna i samostalna. Vrijedno je napomenuti i odgovor na drugo pitanje u kojem 92% nije podržalo ostatak u Jugoslaviji.⁸ Hrvatski narod ovim referendumom poslao je nedvosmislenu i preciznu poruku koja je odjeknula u Europi i svijetu. Vrijedno napomenuti je da je paralelno s hrvatskim referendumom, referendum održan i u još jednoj članici Jugoslavije, Sloveniji. Slovenski narod se skoro u jednakom postotku opredijelio za samostalnu i slobodnu državu. Baza i osnova da se Hrvatska proglasi samostalnom državom bio je upravo rezultat referenduma. Europska zajednica (EZ), donijela je 7. srpnja tromjesečni moratorij na odluku o neovisnosti. 8. listopada 1991., dan nakon što je moratorij istekao hrvatski Sabor je raskinuo sve formalno državno-pravne veze koje su Republiku Hrvatsku vezale za Jugoslaviju.⁹

Slika 1 Rezultati referenduma za neovisnost¹⁰

⁸ Arhiv Vlade Republike Hrvatske: izvješće Republičke komisije za provedbu referenduma od 22.5.1991.

⁹ Odluka Sabora Republike Hrvatske od 8.10.1991., *Narodne novine*, br. 53 od 8.10.1991.

¹⁰ <https://www.vecernji.hr/vijesti/na-danasnji-dan-prije-31-godinu-održan-je-referendum-o-hrvatskoj-samostalnosti-1587746>

1.2.Pobuna Srba u Hrvatskoj

Preuzimanje kontrole nad Republikom Hrvatskom i samo uspon na vlast bili su izazovni procesi, ispunjeni brojnim preprekama i teškoćama. U to vrijeme, na teritoriju Republike Hrvatske održavani su velikosrpski mitinzi, a prve barikade su se počele podizati. HDZ se suočavao s nizom izazova i zadataka koje je trebalo riješiti kako bi se zemlja uspješno transformirala u demokratsko društvo. Ovo razdoblje značajno se poklopilo s padom Berlinskog zida i slomom komunizma, što je utemeljno mijenjalo geopolitičku situaciju u Europi i regiji. Proces preuzimanja vlasti u Republici Hrvatskoj nije bio jednostavan niti brz. Tijekom tog vremena, mnogi građani izražavali su svoje političke stavove na masovnim skupovima i prosvjedima. Velikosrpski mitinzi predstavljali su jedan od izazova s kojima se novoizabrana vlada morala suočiti. Također, postavljanje barikada bilo je simbolički čin i manifestacija protivljenja novoj političkoj stvarnosti. Jedan od glavnih zadataka HDZ-a tijekom tog vremena bila je demokratizacija društva. Ovaj proces obuhvaćao je razne aspekte, uključujući uspostavu slobode medija, osnivanje političkih stranaka, donošenje novih zakona i reformi, te promociju ljudskih prava i građanskih sloboda. Uz to, situacija na svjetskoj razini, posebno pad Berlinskog zida i slom komunizma, predstavljali su dodatan kontekst koji je oblikovao događaje u Republici Hrvatskoj. Promjene u Europi otvorile su vrata za demokratske promjene i integraciju u šire europske i međunarodne strukture. Sve u svemu, razdoblje preuzimanja vlasti i početak tranzicije u Republici Hrvatskoj bilo je izazovno i ključno za oblikovanje budućnosti zemlje, a HDZ se suočavao s nizom kompleksnih zadataka kako bi ostvario demokratske reforme u toj važnoj fazi povijesti Hrvatske. Uz to veliki problem je bila gospodarska kriza uzrokovana inflacijom. Usprkos svemu, najveći problem za novoizabranu vlast je otvoreno neprijateljstvo pobunjenih Srba i JNA koja je stala na srpsku stranu.¹¹ Ustavom koji je definiran 1974. godine, Hrvatska je „nacionalna država hrvatskog naroda, država srpskog naroda u Hrvatskoj i država naroda koji u njoj žive“. Ovakav opis daje na znanje da je Hrvatska država bila podijeljenog suvereniteta.¹² Ustav iz 1974., Srbima djelomično daje legitimitet da imaju šira prava od statusa nacionalne manjine. Naime, po njihovom shvaćanju razlika je što narod za razliku od nacionalne manjine ima „pravo“ na samoodređenje. Njihovo samoodređenje podrazumijevalo je odcjepljenje. Hegemonizam i stavljanje u prvi plan što nije strano srpskoj politici još od vremena Ilije

¹¹ MARIJAN, D., *Domovinski rat*, str. 24-26.

¹² Ustav Socijalističke Republike Hrvatske od 8.10.1991., *Narodne novine*, br. 8 od 22.2.1974.

Garašanina i njegovih „Načertanija“.¹³ Po ovoj formuli samo su Srbi se mogli odcijepiti iz Jugoslavije. Hrvati bi se mogli odcijepiti odnosno imati pravo na samoodređenje samo na dijelu teritorija na kojemu Srbi nisu imali pretenzije. Ova iskrivljena zaključivanja su uništavala svaki pokušaj dijaloga između hrvatskog i srpskog naroda. Jednako tako dala su naslutiti da će se na dijelovima Jugoslavije gdje žive Srbi voditi sukobi i rat.¹⁴ Glavni oslonac Srba u Hrvatskoj i njihove politike prije početka rata bila je Srpska demokratska stranka (SDS). Stranka je osnovana u veljači 1990. u Kninu. Stranka se u početku postavila kao antirežimska i antikomunistička. Ona se u svom programu „zalagala za višestranačje i federalno uređenje Jugoslavije“. S odmakom vremena znamo da je to bila obična demagogija. Prvi predsjednik novoosnovane stranke bio je psihijatar dr. Jovan Rašković. Urota Babić – Martić, mladi i ambiciozniji duet u ranu jesen 1990., smijenila je dr. Jovana Raškovića s mjesta predsjednika. U proljeće se stranka dodatno rascjepljuje te se dijeli na SDS Hrvatske i SDS Krajine. Za predsjednicu SDS Krajine izabrane je dr. Ljubica Šolaja. Na prvim izborima SDS je bio marginalna politička stranka. Većinu je imao jedino u Donjem Lapcu, Gračacu i Kninu. To im je omogućilo pet mjesta u saboru. U ljeto 1990., SDS jača, dijelom zbog rasula u SKH-SDP, gdje su većinu Srba iz te stranke upisali u svoju.¹⁵ Najveći problem Srba u Hrvatskoj za provedbu ideje o SAO Krajini bila je nehomogena cjelina, disperzivna. Oblasti koje su oni organizirali nisu bile etnički homogene. Na prostoru sjeverne Dalmacije u tri općine je bilo središte SAO krajine. Te tri općine brojale su 87 000 stanovnika, od toga više od 25% je bilo Hrvata, oko 74% Srba. U istočnoj Lici živjelo je oko 80% Srba. Kordun i Banovina bili su najudaljeniji dijelovi tada zamišljene države sa 63% srpskog stanovništva. Kada uzmemo u izračun cijeli taj prostor koji nije bio povezan, obuhvaćao je 13% teritorija RH, 4,8% stanovništva, te 27,4% srpskog stanovništva. Na području istočne Hrvatske, mjesta koja su Srbi svojatali bile su četiri općine. U njima je živjelo oko 400 000 ljudi, sveukupno nešto manje od 25% Srba. Kada se zbroje sva područja koja su Srbi „svojatali“ i na koja su pretendirali dolazimo do brojke od teritorija 16 000km². To je brojka od 28% ukupnog teritorija Republike Hrvatske, s 881 000 stanovnika, broj Srba iznosio je 316 000, dakle 36%.

¹³ „Načertanije“ – politički program iz XIX. Stoljeća vanjske srpske politike. Sastavio ih je 1844. Ilija Garašanin. U programu se naglašava da se Srbija ima pravo obnoviti u granicama Dušanova carstva. U „Načertanijama“ se lako prelazi barijera teritorijalnih pretenzija na susjedne zemlje. Garašanin smatra da se Srbija može proširiti na područja koja imaju značajan broj Srba u svojoj etnografskoj strukturi. AGIČIĆ, Damir, *Tajna politika Srbije u XIX. stoljeću*, AGM, Zagreb, 1994., str. 148.

¹⁴ MARIJAN, Davor, *Domovinski rat*, Zagreb, 2016., str. 21.

¹⁵ Hrvatski memorijalno – dokumentacijski centar Domovinskog rata (dalje HMDCR): BARIĆ Nikica, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2005., 55-56, 61, 213-214.

U toj zamišljenoj sredini jasno je da su oni manjinsko, a ne većinsko stanovništvo.¹⁶ Izneseni podatci daju naslutiti da je stvaranje ovakve države samo po sebi uvod u zločine i deportacije. Razlog k tomu je što bih u vlastitoj državi bili manjina. Iluzorno je očekivati da bih se ogroman broj ne-Srba podredio tako oblikovanoj državi već bi izbili sukobi. Pobuna je započela nakon što je Hrvatska proglasila neovisnost od Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1991. godine. Srpska manjina u Hrvatskoj, potaknuta političkim i nacionalističkim faktorima, te zabrinuta zbog svoje budućnosti u novoj neovisnoj državi, organizirala je pobunu. Osnovani su paravojni odredi, a srpske snage preuzele su kontrolu nad dijelovima Hrvatske, posebno duž granice s Republikom Srbijom, uključujući i veći dio teritorija Krajine.

1.3. Pokušaji Hrvatske da se pitanje Srba u Hrvatskoj rješi na miran način

Srbi u Hrvatskoj nažalost najvećim dijelom, prihvaćaju teze svog vrhovništva da je pobjeda HDZ-a vraćanje u doba O'đž0ž „Endehazije“. Ironično je to bilo jer je predsjednik HDZ-a, partizanski general dr. Franjo Tuđman. Jednako tako mnogi pripadnici Saveza komunista Hrvatske (SKH), prešli su u HDZ. Kada se uz mogući strah od vraćanja na 1941., i NDH, Srbima pridoda projekt kojeg su prihvatili, a to je „svi Srbi u jednoj državi“, stvorila se slika da nije moguće problem riješiti na miran način.¹⁷ Vrlo je bilo stereotipično razmišljanje Srba o Hrvatima i stvaranju neovisne hrvatske države. U nekim elementima su i imali temelja jer se početkom 90ih godina prošlog stoljeća u nekim izjavama počelo i koketirati s ustašama i s NDH. Primjer tome je i izjava predsjednika dr. Franje Tuđmana na prvom saboru HDZ-a u Lisinskom: „Pritom zaboravljaju da NDH nije bila samo puka kvislinška tvorba i fašistički zločin, već i izraz kako političkih težnji hrvatskog naroda za svojom samostalnom državom, tako i spoznaja međunarodnih čimbenika, a u ovom slučaju vlade Hitlerove Njemačke, koja je na ruševinama Versailleskog mira krojila novi europski poredak (...) Prema tome, NDH nije predstavljala samo puki hir osovinskih sila, nego je bila posljedak

¹⁶ *Hrvatska između rata i samostalnosti*, skupina autora, Hrvatska sveučilišna naklada – OKC Zagreb, 1991., 53-55.

¹⁷ BILANDŽIĆ, Dušan, *Hrvatska moderna povijest*, 770, 772; JOVIĆ Dejan, *Jugoslavija*, 479.

posve određenih povijesnih čimbenika".¹⁸

Ali ipak, s današnje perspektive gledanja njihovi strahovi nisu bili utemeljeni. SDS je razvio i taktiku, poticali su „dijalog“ s Hrvatima, ali su stvarno išli ka zaoštavanju odnosa bez ikakve ozbiljne rasprave o stanju Srba u Hrvatskoj. Krajem 1990., odnosno početkom 1991., situacija se mijenjala iz dana u dan na gore, vezano za dijaloge o pitanje opstanka Jugoslavije. Kao što smo prethodno naveli, referendum, proglašenje neovisnosti te prekid svih državnopravnih veza sa Jugoslavijom doprinijelo je razbuktavanju sukoba te rata.¹⁹

2. POČETAK DOMOVINSKOG RATA

Kod većine povjesničara za početak prvih sukoba, odnosno Domovinskog rata, uzima se ožujak 1991. godine. Pobunjeni Srbi nezadovoljni novom vlašću, postavljaju barikade u Nacionalnom parku Plitvice, na cesti koja je povezivala Karlovac i Knin. Specijalna policija Hrvatske Lučko i Rakitje, 31. ožujka interveniraju te uništavaju barikadu i tom prilikom uhićuju 29 pobunjenih Srba. Ovaj datum ostat će poznat i po tome što je poginuo i prvi vojnik na hrvatskoj strani. Josip Jović iz Aržana nedaleko Imotskog, prva je hrvatska žrtva u Domovinskom ratu.²⁰ Početak Domovinskog rata obilježen je nizom incidenata i sukoba, uključujući tenkovske bitke, granatiranja gradova i etničko čišćenje. Gradovi poput Vukovara, Osijeka, Šibenika i Dubrovnika postali su žarištima sukoba. Vukovar, koji je doživio brutalnu opsadu, postao je simbol otpora i tragičnog stradanja tijekom rata. Međunarodna zajednica reagirala je na početak Domovinskog rata u Hrvatskoj različitim mjerama i inicijativama. Početkom 1990-ih, svjetski lideri suočavali su se s izbijanjem niza sukoba na prostoru bivše Jugoslavije, uključujući i sukobe u Hrvatskoj.

Evo nekoliko ključnih aspekata kako je međunarodna zajednica reagirala na početak Domovinskog rata:

Diplomatski napori i pregovori: Međunarodna zajednica, uključujući Europsku zajednicu (kasnije Europsku uniju) i Ujedinjene narode, pokušala je posredovati u sukobu putem

¹⁸ https://plusportal.hr/kalendar/ndh_nije_bila_samo_puka_kvislinska_tvorba-6813

¹⁹ Jović Boris, *Poslednji dani SFRJ*, str. 208-215.

²⁰ *Hrvatska policija u Domovinskom ratu*, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, 99-101.

diplomatskih pregovora i diplomatskih inicijativa. Jedan od najznačajnijih događaja bio je Brioni sporazum iz srpnja 1991. godine, kojim su Hrvatska i Jugoslavija privremeno prekinule vojne operacije. UNPROFOR: U prosincu 1991. godine, Vijeće sigurnosti Ujedinjenih naroda osnovalo je Mirovnu snagu UN-a (UNPROFOR) kako bi nadzirala primirje u Hrvatskoj. UNPROFOR je postupno proširio svoje aktivnosti i prisutnost u cijeloj bivšoj Jugoslaviji.

Embargo na oružje: Međunarodna zajednica uvela je embargo na isporuku oružja svim stranama sukoba kako bi se ograničilo naoružavanje i intenzitet borbi. Humanitarna pomoć: Međunarodne organizacije i države pružale su humanitarnu pomoć izbjeglicama i civilnim žrtvama sukoba. Priznanje neovisnosti Hrvatske: Tijekom 1991. i 1992. godine, mnoge države priznale su neovisnost Hrvatske, prepoznajući je kao suverenu državu.²¹ Zadnje navedeno je glavni čimbenik i garancija opstojnosti tako mlade države na geopolitičkom polju. Iako je Hrvatska primljena u UN, embargo na uvoz oružja ukinut je tek nakon rata. Iako nakon međunarodnog priznanja embargo je bio skoro kao i „mrtvo slovo na papiru“.

Slika 2 Prvi poginuli vojnik u Domovinskom ratu²²

²¹ Domovinski rat. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.

²² <https://www.udruga2gbr-gromovi.hr/josip-jovic-prvi-poginuli-hrvatski-branitelj-u-domovinskom-ratu/>

2.1. Embargo i nedostatak oružja

Problem koji je mučio cijelu Republiku Hrvatsku, a ne samo njen južni dio je svakako nedostatak oružja. U Hrvatskoj je u svibnju 1990. godine oduzeto cjelokupno naoružanje Teritorijalne obrane (TO). Rezolucijom 713, godinu dana kasnije UN stavlja embargo na uvoz oružja u Jugoslaviju. Od toga je najviše profitirala naravno JNA jer su se hrvatski branitelji tako skoro pa goloruki našli pred moćnijim neprijateljem. Rezolucija je donijeta 25. rujna, samo 6 dana prije službenog početka napada i invazije na hrvatski jug. Jasne su bile jedine dvije preostale opcije RH, a to su pokušaji preuzimanja naoružanja od JNA, te kupovina na „crnom tržištu.“²³ Treća potencijalna opcija s kojom se nije moglo odmah računati je i domaća proizvodnja oružja. Jesen 1991., za HV je bio kapitalan. Blokadama vojarni širom Republike Hrvatske nabavljeno je oko 200 tisuća pušaka moderne proizvodnje i gotovo 500 000 tona kalibara svih vrsta. Prema tvrdnjama Antuna Tusa HV je bio bogatiji i za 240 tenkova te 330 borbenih vozila. S opremom iz JNA je bilo jako malo problema jer je oprema bila kvalitetna. Ipak, iako je zarobljeno dosta neprijateljskog oružja, većina ipak nije. Iz Republike Hrvatske je otišlo naoružanje 10. i 13. jugo korpusa na tlo Bosne i Hercegovine. Na konferenciji u Haagu o pitanju pronalaska rješenja za jugoslavensku krizu u listopadu 1991., hrvatsko vodstvo prihvatilo je predložak Srbije da JNA napusti teritorij Republike Hrvatske s cjelokupnim naoružanjem koji joj je ostalo nakon što je Hrvatska uspjela osvojiti manji dio vojarni. Prethodno sam naveo da je druga opcija za HV, bio uvoz, a sada ću to pojasniti. Taj način naoružavanja Hrvatskoj je donio određeni broj problema. Nakon što je međunarodna zajednica svoj prvi embargo Hrvatskoj stavila u srpnju 1991., borbene mogućnosti za hrvatsku vojsku pada za 50%. Naime određena vrsta težeg naoružanja nije bila lako nabavljiva na crnom tržištu. Nakon što je Republici Hrvatskoj stavljen embargo nabavna roba postaje skuplja i do 500%. metak više nije koštao 20 njemačkih feninga, sada je koštao oko 1 marku. Takva kupovina je sa sobom donosila i određene rizike. Često se oružje kupovalo bez papira, priručnika i dokumentacije. Primjer za to su VBR Dacie iz Rumunjske. Oružje se nabavljalo i s raznih vojnih otpada istočno njemačke vojske. Najčešće su to bili velika auta – džipovi i kamioni. Veliku ulogu u naoružavanju dala je i hrvatska emigracija.²⁴ Najzvučnije ime hrvatskog emigranta koji je skupljao novčanu, a potom i oružanu pomoć za

²³ NOBILO, Mario, *Hrvatski feniks: diplomatski procesi iza zatvorenih vrata: 1990.-1997.*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2000.

²⁴ <https://obris.org/hrvatska/poceci-opremanja-vojnomo-tehnikom-u-domovinskom-ratu/>

RH je Anton Kikaš.²⁵ Hrvatske zajednice u dijaspori organizirale su razne akcije i kampanje za prikupljanje novca i humanitarne pomoći kako bi podržale napore u Domovinskom ratu. Ove inicijative bile su često koordinirane preko crkvenih, kulturnih, i sportskih organizacija i klubova. Prikupljanje sredstava od strane hrvatske dijaspore bilo je od velike pomoći u financiranju potreba za oružjem, medicinskom opremom i humanitarnom pomoći za ranjenike i izbjeglice.

2.1.1. Kontroverze

Diskusija o tome je li se moglo više i adekvatnije pomoći Dubrovniku i dubrovačkom kraju postoje i danas. Bilo je vrlo istaknutih hrvatskih političara iz dubrovačkog bazena koji su smatrali da se za Dubrovnik moglo i trebalo – više. Jedan od njih je i bivši ministar trgovine Petar Kriste. U vrlo teškim vremenima kada je cijela Republika Hrvatska trpjela jugosrpsku agresiju Kriste je tražio pomoć u oružju kod ministra Obrane Gojka Šuška i kod predsjednika Franje Tuđmana. Situaciju na terenu i oko Dubrovnika je vrlo dobro poznao te je predložio predsjedniku i ministru da se ubrza proces slanja oružja ili će Dubrovnik slijediti sudbina Vukovara. Njegovi apeli nisu dočekali odobravanje, barem ne u smislu kojeg je on očekivao.

²⁶ Navedeno su Kristini stavovi. Oružje vrlo često nije bilo lako ni dostaviti jer od središnjeg djela RH do samoga juga trebalo je prijeći stotine opasnih kilometara. Razlog tome je što je trećina RH bila okupirana, a najveći okupirani dio je obuhvaćao područje Like, Banije, Korduna, Sjeverne Dalmacije. Primjerice za doći iz Zagreba u Dubrovnik nabrojanim prostorima bih se trebalo prijeći.

²⁵ Anton Kikaš rođen je u Hercegovini 1941. godine. U Toronto seli 1968. U Kanadi gradi poslovno carstvo. S predsjednikom Tuđmanom prijateljevao je i prije rata, a s njegovim početkom aktivno pomaže Republiku Hrvatsku. Viskog ugleda uspeva skupiti milijone dolara pomoći od hrvatskog iseljništva za RH. Od te pomoći kupuje oružje u Južnoj Africi. Pokušao je s avionom dopremiti 18 tona lakog pješačkog i protuoklopnog naoružanja. U tom pokušaju nije uspio. Presresli su ga jugoslavenski MiGovi te je prisiljen sletjeti na zračnu luku „Pleso“ u Zagrebu. Oružje je zapljeno, a on premlaćen završio u zatvoru. Kasnije je razmijenjen za jugoslavenskog generala Akcentijevića, izrazitom angažiranosti ministra obrane Gojka Šuška.

²⁶ KRISTE, P., *Iznevjereni grad, Dubrovnik 91.*, str. 50-53.

3. GEOSTRATEŠKI POLOŽAJ DUBROVNIKA I VELIKOSRPSKI PLANOVI

Zbog svog geografskog položaja i udaljenosti od većih gradova u RH, Dubrovnik nije izravno osjećao ratna zbivanja koja su u proljeće 1991. godine započela u RH. Neizravno je naravno trpio posljedice u gospodarstvu, prometu i političkim napetostima. Ratna atmosfera puno se jače osjeća u dubrovačkom susjedstvu, istočnoj Hercegovini i Crnoj Gori. Najveća napetost koja se osjećala u Dubrovniku dolazila je iz istočno hercegovačkih općina, Trebinje, Gacko, Ljubinje, Bileće s dominantnim srpskim stanovništvom, te manji dio općina Stolac, Čapljina, Neum, Mostar s manjinskim srpskim stanovništvom. Nekoliko je razloga priodnijelo tome. Dubrovačka općina je teritorijalno duljinom cjelokupno vezana uz prostor istočne Hercegovine. Drugo, ne i manje važno je to što se istočna Hercegovina pokazala kao izrazito turbulentno područje i prostor prvih međunacionalnih netrpeljivosti i sukoba u Bosni i Hercegovini.²⁷ Iduća bitna stavka je što je većina Dubrovčana srpske nacionalnosti upravo iz istočne Hercegovine. Pogoršanje i destabilizacija sigurnosti 1991. dovela je do toga da je onemogućena uporaba dijela cestovnih pravaca koje Dubrovnik povezuju sa zaleđem. Politički mitinzi, govori i huškanja u Crnoj Gori puno su se više osjetili u dubrovačkoj mikroregiji Konavlima nego li u samom Dubrovniku. Iz opisanih okolnosti Dubrovnik je imao specifičan razvoj ulaska u sukob s „velikosrpskim agresorom“. Razlika između Dubrovnika s Kninom, Borovim Selom ili Kistanjama je u tome što Dubrovnik nije imao naselja i općine s većinskim srpskim stanovništvom. Imao je u neposrednom susjedstvu ali nije imao na samom dijelu teritorija RH. Najveći broj Srba u jednom dubrovačkom naselju bio je u Zvekovici (manje od 15%).²⁸ Evidentno je da Srbi nisu imali dovoljno snage da u samome gradu ili njegovoj okolini u RH učine destabilizaciju. Zamjenski, to su napravili preko Ivanice. Ivanica je sjecište odnosno razmeđa BiH i RH, a pripada Trebinjskoj općini. Zračne udaljenosti od Dubrovnika je svega 10 km, 80-tih godina je planski podignuto ovo naselje, a etnografska struktura mu je bila takva da su većinu stanovništva činili Srbi koji su radili u Dubrovniku. Za vojno djelovanje mjesto je imalo izvanrednu lokaciju (uzvisina koja kontrolira zapadne Konavle, Župu dubrovačku i Cavtat). Ona će biti glavna baza srpsko – crnogorskog agresora u listopadu 1991. Dubrovnik nije imao niti vojnih predispozicija jer u njemu nisu bili sadržani vojni objekti niti vojni poligoni. Vojni objekti su postojali na Mljetu i

²⁷ RAGUŽ, Željko, *Hercegovina, srpske tendencije u nacionalnom razvoju Muslimana*, Stolac, 1997., str. 243-248.

²⁸ Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima 1991. godine. Republički zavod za statistiku, Zagreb 1992., 80. - 82.

Pelješcu ali nisu mogli poslužiti toj ulozi jer su se nalazili na rubnim dijelovima otoka. Izolirani slučaj je vojno odmaralište „Kupari“ koje se nalazilo u Župi dubrovačkoj. Ipak, nekolicina dokaza ukazuje na to da su se tamo nalazili pripadnici obavještajne službe JNA, te da su oni radili aktivne pripreme za oružanu agresiju na Dubrovnik.²⁹ Pogledamo li karakteristike dubrovačkog kraja, u Dubrovnik su Srbi mnogo teže i specifičnije donijeti sukob nego u ostatak RH gdje žive Srbi. Nestabilna situacija, odnosno sukob na bilo kakvoj razini stvorilo bi ozračje za direktnu oružanu agresiju, te nakon uklanjanja hrvatskog stanovništva, marionetsku državu „Republiku Dubrovnik“ i njen ulazak u Jugoslaviju. Dubrovnik kao Dubrovnik nije bio jedini razlog otvorenoj agresiji kojoj su se nadali Srbi. Također, u interes je dolazila ideja progona nesrpskog stanovništva, Muslimana i Hrvata duž cijelog djela istočne Hercegovine i Boke Kotorske, što je na kraju i provedeno. Za razliku od istočne Hercegovine gdje su Hrvati vojno protjerani, Hrvati u Boki Kotorskoj su djelomično protjerani, ali drugačijim sredstvima. Ovo su bili glavni razlozi zašto je tamošnje političko, a kasnije i vojno rukovodstvo isticalo protuhrvatske i protubosnjačke stavove među lokalnim Srbima i Crnogorcima. Najveći i najglasniji pobornici i nosioci protuhrvatskih ideja i ideja o „Republici Dubrovnik“ su Srbi i Crnogorci koji su živjeli u Dubrovniku. U najvećem postotku su to ljudi iz istočne Hercegovine i zapadne Crne Gore naseljeni u Dubrovnik 20ak godina prije početka Domovinskog rata. Gospodarske, rodbinske, ideološke veze tog djela stanovništva sa zaleđem od kojeg potječu bile su iznimno jake. Jaki kontakti s mjestima odakle potječu stvorili su poveznicu za prebacivanje nemira u sami Dubrovnik. Ne male skupine Srba i Crnogoraca iz Dubrovnika, pripadnika nekoliko glavnih prosrpski orijentiranih stranki u travnju 1990. diskretno se uključuju u pripreme za agresiju na Dubrovnik s djelatnicima KOS-a u Kuparima.³⁰ Dva mjeseca poslije, u lipnju su na sastanku s predsjednikom Narodne Stranke Crne Gore Novakom Kilibardom³¹ i vodili diskusiju o pokušaju secesije Dubrovnika od Hrvatske te osnivanju „Dubrovačke Republike“. Otišli su korak dalje kada su tijekom sastanka s Momiom Bulatovićem jasno apelirali da se stave pod posebnu zaštitu „ugroženi Srbi Dubrovnika“. Posebno su dobili na značaju kada su ih javno počeli eksponirati srpski i crnogorski mediji. Potvrdu ovakvom huškanju daje Jovan Pejović u glasilu „Pobjeda“ gdje direktno optužuje dubrovačke poslodavce hrvatske nacionalnosti za

²⁹ RAGUŽ, Jakša, *Osnivački skup SDS-a za Dubrovnik – Otvorena najava agresije na dubrovačko područje*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, str. 39.

³⁰ Isto, str. 39-40.

³¹ Prof. Dr. sc. Novak Kilibarda rođen je 1934. godine u Nikšiću. Crnogorski povjesničar, pisac i političar. <https://novakkilibarda.wordpress.com/>

šovinizam i otkaze koje uručuju radnicima srpske i crnogorske nacionalnosti.³² Interesantna činjenica ukazuje na to kada se na samom početku 1991. godine, usred velike napetosti očekivala vojna intervencija JNA u Hrvatskoj, veći dio srpskih i crnogorskih obitelji iz Dubrovnika preselio se u istočnu Hercegovinu. Do polovice 1991. godine trajno su napustili Dubrovnik i njenu općinu, a već u listopadu uglavnom su sudjelovali u agresiji na grad u kojem su živjeli. Doista je indikativno koliko su želje i ambicije posjedovali u svom naumu da Dubrovnik odsječu od Hrvatske.³³ SDS u RH bila je glavni faktor nestabilnosti u 1991. godini. Razlog tomu je što je SDS dao najveći udio u ukupnom broju Srba u RH koji su se opredjelili za oružanu agresiju na cjelokupnu RH uključujući Dubrovnik. Vrlo bitan datum u novijoj dubrovačkoj povijesti je 10. ožujka 1991. godine kada je osnovan SDS u Dubrovniku. Dio historičara smatra zbog gore navedenih činjenica da je taj dan počela agresija na Dubrovnik, koja će se ne punih 7 mjeseci kasnije pretvoriti u oružanu agresiju. Na toj skupštini se po prvi puta otvoreno govorilo o napadu na Dubrovnik. Također je rečeno da će se bilo kakvo odsjecanje Hrvatske ili njeno poduzimanje konfederalnih mjera najstrože kazniti. Utvrđeno je da SDS ne priznaje hrvatske organe vlasti, „budući da je riječ o kriminalcima i zločincima“ (Petar Čupković i Jovan Opačić). Dogovoreno je i ako dođe do provođenja hrvatske vlasti, da će se to završiti stvaranjem treće Jugoslavije, a Dubrovnik će biti paradržavica nazvana „Dubrovačka Republika“. Također je stavljeno na znanje da iza SDS stoji JNA, te da će u pomoć pristupiti hercegovački Srbi, te Crnogorci. Nakon ovog sastanka stanje u Dubrovniku i njegovoj okolini se zaoštrava. Na granice Dubrovnika postavljene su straže, a bilo je i incidenata sa nacionalnim predznakom.³⁴

³² „Po diktatu HDZ“, Pobjeda, Titograd, 27. IX. 1990., 7. i „Nastavljeni progoni Crnogoraca“ Pobjeda, 28. IX. 1990., 7.

³³ RAGUŽ, J., *Osnivački skup SDS-a za Dubrovnik – Otvorena najava agresije na dubrovačko područje*, str. 40.

³⁴ Isto, str. 41-42.

3.1. Dubrovačke ljetne igre

U ljeto 1991., godine u nekim dijelovima Republike Hrvatske već je osjetno buktio Domovinski rat. Ratna atmosferu nije zaobišao niti dubrovački kraj. Ponos i tradicija, a možemo reći i simbol Dubrovnika su „Dubrovačke ljetne igre“. Osnovane su 1950. godine, a od 1952. godine djeluju pod današnjim imenom. Tipično za njih je da se održavaju u srpnju i u kolovzu u gradu, na otvorenom.³⁵ Tog ljeta „Dubrovačke ljetne igre“ su trebale biti otvorene 10. srpnja. Postojale su opcije u gradu, a i u državi da se ove godine Festival ne održi. Razlog k tome je naravno već započeta agresija koja traje na Republiku Hrvatsku. Agresija je već odnijela ljudskih života i materijalnog dobra. Stoga iz pijeteta prema žrtvama egzistirala je ideja kod nekih političara i ljudi da ove godine bude stanka. Drugi su predlagali da se ipak ide sa programom i da bih festivala trebalo biti. Program bi trebalo pripremiti najbolje koliko se može i time se brutalnoj agresiji suprostaviti onako kako su to oduvijek dubrovčani znali, a to je kulturom i civilizacijom. Kompromis između dvije opcije je na kraju donesen. Zaključak je glasio da će se 42. dubrovačke ljetne igre otvoriti. Na samom početku biti će intonirana himna „Lijepa naša“. Petar Poljanić i dr. Žarko Domljan (predsjednik sabora RH) održati će pozdravne govore. Nakon toga će se čitati poruke mira na hrvatskom i engleskom jeziku. Za kraj će se recitirati „Himna slobodi“. Donesen je zaključak da neće biti održan umjetnički program.³⁶ Održavanje Festivala je bio sa ondašnje perspektive gledišta dobar pokušaj da svjetska javnost vidi da Hrvati i Republika Hrvatska nisu za nikakve ratne prilike, a kroz Dubrovnik, kao bez sumnje najljepši grad poslana je poruka koja nije jako odjeknula. Tijekom ovog razdoblja, festival nije mogao normalno funkcionirati zbog ratnih okolnosti i opasnosti po sigurnost. Nakon dugotrajne opsade tijekom Domovinskog rata, Dubrovnik je doživio ozbiljna razaranja, uključujući oštećenja na mnogim povijesnim i kulturnim spomenicima koji su činili srce grada. To je uključivalo ozbiljna oštećenja zidina, crkvi, palačama i drugim značajnim arhitektonskim djelima koja su bila ključni dio kulturne baštine Dubrovnika. Nakon okončanja opsade i povratka mira, Dubrovčani su se hrabro posvetili obnovi svog grada i vraćanju njegove nekadašnje ljepote. Dubrovačke ljetne igre, koje su bile važna manifestacija kulturne baštine i izražajnosti, također su obnovljene i ponovno su postale središnji kulturni događaj u Hrvatskoj i širem regionu. Ova obnova i

³⁵ Dubrovačke ljetne igre se u periodu od 1994.-2001. zvao Dubrovački ljetne festival.

Dubrovačke ljetne igre. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.

³⁶ KRISTE, P., *Iznevjereni grad, Dubrovnik 91.*, str. 12–13.

obnavljanje kulturnih događanja imali su duboko simboličko značenje, jer su predstavljali oporavak i obnovu ne samo fizičke strukture grada nego i njegove duše i identiteta. Razdoblje iz 1991. godine, iako obilježeno ratom i razaranjem, ostavlja trajne tragove u kolektivnom pamćenju Dubrovnika i hrvatskog naroda. Ono služi kao podsjetnik na snagu zajedništva, odlučnosti i predanosti obnovi. Očuvanje i restauracija kulturne baštine postali su ključni aspekti ovog procesa obnove, ističući važnost kulturnog naslijeđa u identitetu i povijesti Dubrovnika.

3.2. Pripreme za napad na Dubrovnik

U kasno ljeto 1991. godine, svima je već bilo jasno da teku pripreme za napad na Dubrovnik odnosno na sektor „Jug“. Jug Hrvatske je bio posebno ranjiv jer na veoma malom prostoru ga presiječe istočni dio Hercegovine s jedne strane, te Crna Gora s druge strane. Upravo na tim mjestima su se i organizirale vojne i paravojne formacije s ciljem invazije na jug Hrvatske. Okupljanje vojnih formacija u Crnoj Gori nije išao homogeno. Crna Gora tada, pa i danas je bila podijeljena. Crna Gora je bila dio Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, koja se raspala tijekom tog perioda. U vrijeme neposredno prije napada na Dubrovnik, Crna Gora je bila pod kontrolom Momira Bulatovića, čovjeka jako bliskog Saveznoj vladi, koju je vodio bankar Slobodan Milošević. Stav tadašnjeg režima u Crnoj Gori bio je provođenje vojnih akcija i operacija koju je provodila Jugoslavenska narodna armija (JNA) koja je uključivala i operacije na južne dijelove Republike Hrvatske. Ipak, s druge strane oporba u Crnoj Gori protivila se ratnim operacijama protiv Dubrovnika. Oporba je kritizirala politiku saveznih vlasti i tragala je za mirnim rješenjem konflikta. Taj vremenski period obilježavaju sukobi i nesuglasice u Crnoj Gori različitih političkih struja. Neposredno prije napada na Dubrovnik kada su se okupljali crnogorski rezervisti i JNA, bilo je dosta dezeterstva. Najviše su dezertirali Albanci te Crnogorci.³⁷ Pripreme za napad na jug Hrvatske s prostora istočne Hercegovine bile su intenzivne. Naročito na području Trebinja i Bileće. Trebinja i Bileće možemo kazati prema izjavama Nojka Marinovića (prebjegao iz JNA na hrvatsku stranu) bile su polazišta za mnoge napade na Dubrovnik i okolicu. U crnogorskom i istočno – hercegovačkom sektoru za napad nije lako utvrditi točan broj vojnika. Prema planovima JNA cilj je bio da se mobilizira 23 000 vojnika ali se radi slabog odaziva mobiliziralo za trećinu

³⁷ KOPRIVICA, Veseljko, *Operacija Dubrovnik – sve je bilo meta*, Kapitol, Zagreb, 2004., str. 15-17.

manje, oko 16 000 vojnika.³⁸ Podaci izneseni u prethodnim rečenicama odnose se na razdoblje neposredno prije napada na Dubrovnik, odnosno jug Hrvatske. Nojko Marinović, zapovjednik obrane Dubrovnika u Domovinskom ratu iznio je podatke kriznom štabu u Dubrovniku s čim neprijatelj raspolaže. On je to znao u „milimetar“ jer je neposredno prije općeg napada na Dubrovnik i dubrovački kraj prebjegao iz Trebinjskog garnizona koji je brojao 5000 vojnika. Ovo je bilo od neprocjenjive važnosti za krizni štab jer su dobili informacije o naoružanju JNA duž 120 kilometara kopnene granice, od Molunta do Neuma. Posebno je šokantna činjenica da je prema Dubrovniku okrenuto pet tisuća uskih i sto pet širokih cijevi. Unatoč najvećoj krizi koju je JNA imala od svojega osnivanja, suočena s brojnim prelascima te transformacijama ostala je jaka i respektabilna sila u Europi i svijetu u to vrijeme.³⁹ Konkretno, osovina snaga JNA na terenu bile su iz sastava Vojnopomorske oblasti OS SFRJ. Njihovo je sjedište bilo u Boki. U istočnoj Hercegovini, odnosno Trebinju koji je smješten 20 kilometara zračne udaljenosti od Dubrovnika nalazila se 472. motorizirana brigada ali u njenom sastavu je bio jedan bataljun. Hercegovina, njezin najveći dio bio je pod komandom Sarajevskoga korpusa I. vojne oblasti. Što se tiče Crne Gore ona je u cjelini bila područje Titogradskoga korpusa III. vojne oblasti. Za napad na republiku Hrvatsku je sredinom rujna osnovana Druga operativna grupa (OG-2). Ljudstvo kojim je Jugoslavenska narodna armija popunjavala OG-2, mnogostruko je premašivala ljudstvo na hrvatskoj strani. Koncem listopada navedena operativna grupa imala je 25 684 pripadnika, većinu na dubrovačkom području, njih 18 879. U zapadnom dijelu istočne Hercegovine i dolini Neretve bilo ih je još 6598.⁴⁰ Navedene brojke su relativne jer ipak kada se uračunaju i dezerterstva stvaran broj na terenu bio je nešto manji.

³⁸ Domovinski rat. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 20. 9. 2023. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15884>>.

³⁹ KRISTE, P., *Iznevjereni grad, Dubrovnik 91.*, str. 35-37.

⁴⁰ MARIJAN, D., *Jedinstvo – posljednji ustroj JNA*, str. 11-47.

3.2.1. Pripreme za obranu Dubrovnika

Pred kraj ljeta 1991 godine agresija na Republiku Hrvatsku se rasplamsala na svim njenim okupiranim dijelovima. Dubrovački kraj, odnosno hrvatski jug, nije imao puno vremena za pripremiti se za ono što ga slijedi. Operacija „Zelena tabla“ kojom je u rujnu 1991. godine dovelo do ozbiljnijeg naoružanja južnog dijela republike Hrvatske odigralo je važnu ulogu u obrani Dubrovnika. Procjena je da je iz vojarne u Maloj Bari za potrebu HV-a, preuzeto oko 4800 pušaka, 500 pištolja, oko 20 protuavionskih topova... Raspoložemo podatkom da je prije osvajanja navedene vojarne cijela Dalmacija raspolagala sa samo 3500 pušaka. Zaključno tomu za južni dio Republike Hrvatske ova količina oružja je bila spasonosna, usporila je neprijatelja.⁴¹ Jug Hrvatske strateški značaj nije imao za obranu države. Bio je izrazito nepovoljan za braniti jer su ga presijecale susjedne države (Bosna i Hercegovina, Crna Gora) gdje je Hrvatska bila izrazito tanka, a te su države s obzirom na njihovu demografsku strukturu dovodili južnu Hrvatsku u opasnost. Pred sam početak nemilosrdnog srpskog napada hrvatske snage na južnom bojištu bile su izrazito malobrojne i najslabije na cijelom hrvatskom ratištu. Hrvatski vojnici su bili slabo naoružani lakim pješničkim oružjem, često i lovačkim puškama. U gradu je bilo vrlo malo ručnih bombi, a dijelom su i ručne bombe bile improvizirane. Kada usporedimo vojne snage u početnoj fazi sukoba hrvatske snage su bile u potpunosti inferiorne. U samom Dubrovniku je bilo policijsko sjedište Dubrovnika, a koje je brojalo između 200 i 250 policajaca. Od ovoga broja njih oko četvrtinu je bilo u specijalnoj jedinici. Zbor narodne garde je organiziran u 116. brigadu. Ipak ta brigada će tek zaživjeti na području grada Metkovića u studenome 1991. u prvoj polovici rujna 1991., godine u Dubrovniku je osnovan Odred naoružanih brodova. Frapantna je činjenica da je netom prije napada JNA s mora, kopna i iz zraka dubrovački kraj branila mješovita skupina branitelja i policajaca čiji je broj bio između 650 i 700. Oni su raspoređeni i rastegnuti na bojište dugo 75 kilometara od Slanog do zaseoka Bani odnosno granice s Crnom Gorom. Glavni čovjek obrane grada bio je Nojko Marinović. Crtu na Čepikućama držao je Nijaz Batlak zvani Daidža. U studenom dok je tekao napad u punom jeku pokušano je s osnivanjem Dubrovačkog bataljuna ali ipak nije došlo do realizacije. U kasnijim fazama

⁴¹ RAGUŽ, Jakša, *Hrvatsko Poneretavlje u Domovinskom ratu*, Metković, Zagreb, 2004., str. 166 – 168.

sukoba obrana grada je pojačavana s manjim vodovima, pretežito iz Operativne Zone Split: 4 gardijska brigada, 114. brigade HV-a i IX. bojne HOS-a „Rafael Vitez Boban“.⁴²

4. POČETAK NAPADA NA DUBROVNIK

Zveckanje oružjem, projektili i provokacije na granično područje Republike Hrvatske iz Crne Gore počelo je 24. rujna kada su vatri izložena sela na rubnim dijelovima Konavala. Selo Vitaljina je bila posebno izložena vatri čiji su stanovnici hitno evakuirani te su smješteni u hotel „Minčeta“ koji se nalazio na Babinom kuku. Istoga dana s Ivanice se puškomitraljezima te navođenim raketama tuče na Brgat, pogođen je i Komolac. Od jutra napad se proširuje prema drugim naseljima u Konavlima i Župi dubrovačkoj. Istodobno traje opasnost od desanta na Molunat, ipak od toga nije bilo ništa. Iako nije bilo općeg napada na graničnom području je vladala prava ratna atmosfera i udari topova. Štab za obranu Konavala koji se nalazio u mjestu Gruda bio je najisturenija bitna točka obrane. Štab je bio smješten u maloj seoskoj kući, a u njemu su se nalazili Luka Korda, predsjednik HDZ općine Dubrovnik, Đuro Korda, Bože Martinović i još nekolicina osoba. Izdaju se i prve zapovijedi.⁴³ Opći i žestoki napad počeo je 1. listopada. Napadu JNA je prethodio napad srpsko-crnogorskih medija i optuživanje hrvatskih snaga za provokacije. Opći napad je krenuo iz istočne Hercegovine te Crne Gore na širu okolicu Dubrovnika. Konkretno Dubrovnik je napala 472. motorizirana brigada i to od Taleže do Čibaće. Zamisao je bila da se Dubrovnik odsiječe od ostatka Hrvatske, odnosno od Stona te južnom dijelu od Cavtata. Velikom topničkom vatrom s Ivanice (Bosna i Hercegovina) počeo je napad na grad, kombiniranim djelovanjem skupa s zrakoplovima JNA. Raketiran je repetitor na Srđu. U prvom danu hrvatske snage bilježe znatne uspjehe gdje su malobrojne uspjele minama privremeno zaustaviti napad 472 mtbr i zadati joj znatne gubitke. Samo u prva dva dana ta brigada je brojala 40 vojnika izbačenih iz stroja, od kojih je 16 poginulo. Nakon grčevite obrane u prva dva dana, 472 mtbr je ipak stabilizirala crtu te zauzela kotu Drljen – Krčetovo. Do 4. listopada brigada zauzima i Ivanicu

⁴² MARIJAN, D., *Domovinski rat*, str. 168.

⁴³ KRISTE, P., *Iznevjereni grad, Dubrovnik 91.*, str. 32-33.

te dolazi neposredno pred Donji Brgat.⁴⁴ Na drugoj liniji fronta onoj koja se protezala sjeverozapadno od Dubrovnika napad je počeo jednakom žestinom. Optimističan plan Užičkog korpusa da odsjeku Dubrovnik od ostatka Hrvatske snagama 3. partizanske divizije Ravno – Čepikuće. Na tom pravcu ih je dočekala 1. listopada 1991., A četa 116. brigade iz Metkovića.⁴⁵ Selo Čepikuće se nalaze vrlo blizu glavne prometnice koja vodi prema granici s Bosnom i Hercegovinom i dalje prema selu Ravnom. Još u ljeto 1991. godine počinje priprema i organizacija obrane na prostoru Čepikuća. Već spomenuti general Mate Šarlija Daidža (rođen Nijaz Batlak) preuzeo je zapovijedanje i organizaciju u ovom selu. General Šarlija raspolagao je s jednom satnijom „A“ bojne, 116 brigade iz Metkovića. Na čelo satnije postavio je Marka Mujana, a uz njih pomoć je pružala Ratna policijska postrojba Ston. Sveukupno, 1. listopada u Čepikućama se nalazilo 45 hrvatskih vojnika. Snage JNA i paravojne četničke formacije iz istočne Hercegovine brojale su oko 800 vojnika, dok ih je 1. listopada 400 krenulo na Čepikuće. Dan ranije, 30. rujna 1991., hrvatski obavještajac dolazi do informacije da se sprema napad na pravcu Čepikuća s ciljem da se izbije na Jadransku magistralu. Informacije dolaze do generala Šarlije, te on predlaže Tuđmanu da HV prijeđe granicu, zauzme dominante kote na teritoriju Bosne i Hercegovine oko Trebimlja. Predsjednik RH dr. Franjo Tuđman tu ideju kategorički odbija te zapovijeda da HV ne smije prijeći državnu granicu niti jedan metar. Istinitost informacije hrvatskog obavještajca u jutro 1.10., potvrđuje svećenik don Zdravko Petković. On je bio župnik u župi Trebimlje. Od njega se saznalo da se veća kolona paravojnih formacija bez posebnog opreza kreće prema Čepikućama. Radilo se o 1. bataljunu, 7. crnogorske brigade koja je nosila ime po „narodnom heroju“ Savi Kovačeviću. Zapovjednik obrane Čepikuća Mate Šarlija bio je odsutan tog dana te je Marko Mujan postavio zasjedu na jednoj padini iznad kote „Bijeli brijeg“. Teren je odgovarao braniteljima jer je sadržavao korisne zaklone za kvalitetnu obranu. U padini su postavljene protupješačke mine usmjerenog djelovanja. Malo prije 13:30, napadači su se u kolonama pojavili u selu, a branitelji su iz zasjede iz svog raspoloživog oružja udarili po neprijatelju. Bilanca je bila sljedeća: iz jugosrpskog stroja izbačeno je oko 35 vojnika, 7 ih je smrtno stradalo. Nakon početnog neuspjeha ostatak od oko 400 vojnika razbježio se prema Trebimlji (BiH) te su sa startnih pozicija otvorili minobacačku vatru prema HV-u. Dan nakon poraza srpske snage su opljačkale i razorile hrvatska sela u tom kraju, ubili 19 civila te 22

⁴⁴ MARIJAN, D., *Domovinski rat*, str. 170.

⁴⁵ USMKSM: I uprava GŠ OS SFRJ, Dnevni izvještaj SP br. 1-275 od 2.10. 1991.; Raščlamba borbenih djelovanja OS RH u Domovinskom ratu na Južnom bojištu 1991., 48-49; J. COKIĆ, *Početak kraja*, 272-273.

odveli u logor u Bileći.⁴⁶ Ovaj događaj ostat će u pamćenju kao prvi napad na tlo Bosne i Hercegovine. Alija Izetbegović umjesto da je osudio ovaj događaj izjavio je u Sarajevu: „ovo nije naš rat“, i time jasno dao do znanja Hrvatima da se moraju sami organizirati kako bi opstali na ovim prostorima. Koliko je JNA tada bila u stanju šoka govori i podatak da je vojni kapetan naredio četvorici vojnika da sruše zvonik crkve u Ravnom, što su oni odbili. Kapetan ih je ubio. Pomorskim bojištem na južnom Jadranu dominirala je JRM (Jugoslavenska ratna mornarica). JRM je topničkim djelovanjem pružala podršku „Operativnoj grupi 2“ da pod kontrolu stavi šire područje dubrovačkog primorja i pokuša prekinuti opskrbu hrvatskim snagama u ljudstvu i oružanim predmetima. JNA je oko sredine listopada 1991., osnovala blokadne pomorske snage koje bi služile u svrhu prekida svih veza oko Dubrovnika, preciznije kroz Koločepski kanal. Zadatak je povjeren 16. graničnom mornaričkom odredu koji je sadržavao četiri patrolna i dva jurišna broda. Oni su raspoređeni na relacijama Ston – Šipan – Cavtat.⁴⁷ Uspjesi su im varirali ali ipak nikada nisu uspjeli prekinuti svu vezu Dubrovnika i njegove blizine. Odred naoružanih brodova Dubrovnik je bio glavni oslonac Dubrovniku da ne izgubi vezu s ostatkom Republike Hrvatske. Kasnije ćemo obraditi temu i „konvoja Libertas“ koji je probio pomorsku blokadu.

⁴⁶ RAGUŽ, Jakša, „Bitka za Čepikuće“, *Glas grada*, god. 3., br. 22, 2007.

⁴⁷ MARIJAN, D., *Domovinski rat*, str. 175.

4.1. Srpsko – crnogorski mediji o „ratu za mir“

Mediji i medijska propaganda nerijetko igraju važnu ulogu u podizanju tenzija skupine ljudi ili naroda. Često su plodno tlo za ljude kojima je lako manipulirati, a to su češće slabije obrazovani. Svjedoci smo da su se i u Domovinskom ratu koristili mediji u svrhu motiviranja i manipuliranja ljudi. Mediji u Crnoj Gori plasirali su priču da će HV napasti i pregaziti Crnu Goru. Kako bi to spriječili trebalo bi napasti prvi. Istina je bila sasvim drugačija, HV nije imao snage niti za obrambena djelovanja, a kamoli za velike ofenzive. Evo primjer jednog članka, koji je u to vrijeme nažalost bio svakodnevnica.

„Konačno i onaj ko neće mora da vidi o kakvoj se to „demokraciji“ radi u Sloveniji i Hrvatskoj. U njima, fašizam je ponovo ušao u sve pore „državnog“ i drugih oblika djelovanja njihovog naroda. Opet je stvorena „opća svijest o svetoj obavezi odbrane tisućljetne povijesti lijepe njihove“ u službu čega je opet u primjeni imperativ „Srbe na vrbe“! Samo, postavlja se pitanje šta će od nje ostati kada svako uzme svoje: Austrija Štajersku i južni Tirol, Italija Istru i dio Dalmacije, Mađarska dijelove Podravine i Slavonije? A tek kada Krajina, Banija i zapadni Srem ostanu u novoj Jugoslaviji, ili kako će se zvati, svejedno?! (...) Ne znamo kako će ovog puta proći ostale sile Osovine, ali biće interesantno za nas kako će se Hrvatska izvući? Na nama je da držeci se one: „Zmiju pravo u glavu“, spriječimo ponavljanje Jasenovca, Jadovna, Zidanog Mosta, Golog otoka i ostalih ždrijela holokausta, jama i vrtaća diljem Hrvatske i Slovenije. A Evropa? Sprema li nam to stara dama ponovo istu epizodu? Ne, hvala! Ovoga puta imaćete vi prednost, gospodo evropska, čast izuzecima, kada ste se baš zaželjeli istog menija. Mislite da ćemo dozvoliti da nam vaši konjušari i sobarice ponovo bace na astal 12.000 pari očiju kozaračke djece?!“

(Ratko Bratović, *Dobrota: Pobjeda*, 29. IX 1991.)⁴⁸

Gore citirani tekst daje jako opasne konotacije i ne sumnjivo stvara nove mržnje i jaz među narodima. Ratko Bratović nije jedan, niti je izolirani slučaj. „Novinara“ poput njega tada je bilo jako puno. U svojim govorima mržnje često su kritizirali i javno osuđivali i Crnogorce koji se s takvom vrstom politike i izražavanja nisu slagali. Ovo je još jedan primjer perfidnog huškanja na ne Srbe i Crnogorce koji se s njihovom ideologijom ne slažu.

„Srbi su svima trn u oku, pa i nekim našim „stopostotnim Crnogorcima“. Zaboravili su šta kaže Njegoš, koji je kosovski mit i vratio u našu goru čarnu i branio s njim i Crnu Goru i Crnogorce. Bilo je i vremena i prilike da i mi današnji utuvimo u glavu, da naučimo bar nešto od predaka? Danas počeli neki vajni Crnogorci od Srba da glavu okreću. Bliži im svi drugi nego oni i ako nema brat bez brata. A zar Vučji Do nije dokaz da sve možemo kad smo složni. Prije 115 godina Gospodar Nikola je s vojskom crnogorskom i hercegovačkom silnu tursku silu i dvojicu paša slomio. Precima dugujemo mnogo. Onima koji su za slobodu ginuli i granice nam krvlju obilježili

⁴⁸ KOPRIVICA, V., *Operacija Dubrovnik – sve je bilo meta*, str. 21.

više nego drugima. A danas i pobjede zaboravili. Niko ove godine nije ni pomenuo 9. maj kao da to nije Dan naše pobjede nad fašizmom? A novine, kao novine, bilježe život. Za nas današnje i za one buduće. I dok se u Kninskoj i Bosanskoj Krajini, u Slavoniji, na Kosovu, bije bitka za slobodu, za isitnu, za pravo srpskog življa da živi slobodno i na svojoj zemlji dok se gine, usred Titograda desetak opozicionih stranaka zakazalo miting „protiv Pobjede“, protiv jedinog dnevnog lista u Crnoj Gori koji piše sam narod. Novinari postali sluge i udvorice – oni u tzv. nezavisnim i opozicionim listovima. Udarili po svemu i svačemu, nekima kao i njihovim vođama iz liberalnih i drugih stranaka usta „puna demokratije“. Traže da se smjene urednici jer im ne štampaju laži, pamflete, ne griju njihova kukavičja jaja. U najmanju ruku smiješno, jer iz glave cijela naroda ona: ne treba carstvo neljudima nako da se pred svijetom ruže!“

(Milan Stojović: Nikšićke novine, 28. VI 1991.)⁴⁹

Povijesni kontekst vremena nam govori po gore napisanom nadnevku da se mjesecima prije agresije i napada na Dubrovnik od strane medija „huškao“ narod na nesrpske narode. Budući da su imali na raspolaganju „glavne“ medije u Crnoj Gori, znatno su svoju ideologiju proširili na velik dio Crne Gore.

4.1.1. Metak časti – Admiral Vladimir Barović

U ratu često kod pojedinaca ili skupine ljudi „isplivaju“ najgore ljudske osobine. Rat je nepredvidivo i ekstremno turbulentno stanje. Ipak, gotovo u svakom ratu pojedini vojnici, civil ili druga osoba koja na bilo koji način sudjeluje u njemu završi u legendi. Neposredno prije „operacije Dubrovnik“ herojskim činom u legendi završava kontraadmiral JRM Vladimir Barović. On je 29. rujna 1991., netom prije općeg napada na Dubrovnik na Visu počinio samoubojstvo. Iza njega je ostalo oproštajno pismo. Riječi koje su iz njegovog posljednjeg pisma posebno odjeknule su: „agresija JNA uperena protiv Hrvatske za njega je suprotno crnogorskoj časti.“⁵⁰ Ovaj hrabar čovjek je primjer da generalizaciji i kolektivnoj krivici ili mržnji prema nekom narodu ne smije biti. Prije herojskog čina na Visu, dok je bio zapovjednik JRM-a u Puli je izjavio: „Ovdje neće biti razaranja dok sam ja zapovjednik, a ako ipak budem prisiljen narediti razaranja Pule i Istre, mene tada više neće biti.“⁵¹ Principijelnost i čista ljubav

⁴⁹ Isto, str. 18.

⁵⁰ BILIĆ, Ivan, Kronologija raspada SFRJ i stvaranje Republike Hrvatske do 15. siječnja 1992., str. 144.

⁵¹ Veseljko Samardžić: [Sudbina crnogorskih admirala koji su devedesetih odbili da služe zlu: Čast skuplja od života](#), Monitor, 10. listopada 2014.

prema zemlji koju je volio, a to je bila Jugoslavija doveli su ga do tog čina. Nažalost, ova gesta nije zaustavila agresora u svojoj namjeri odsijecanja Dubrovnika, te je napad nakon samo dva dana od ovog događaja krenuo.

„Jedini metak ispaljen u ovom ratu na koji Crna Gora može biti ponosna je onaj metak admirala Vladimira Barovića, komandanta JRM. Njegovo crnogorsko shvaćanje časti nije mu dozvolilo da izda zapovijed Floti da bombarduje gradove i naselja po Dalmaciji kad mu je to naređeno!“

(Momir M. Marković, 1996.)⁵²

Ove jake riječi izrečene od strane crnogorskog književnika Momira Markovića samo su potvrdile ono što je dobar dio Crne Gore i sam bio svjestan, a to je ljaga koja je bačena na crnogorski narod sudjelovanjem u razaranju Dubrovnika. Admiral Vladimir Barović nije bio jedini visoki dužnosti u JNA koji je tragično skončao. Kapetan bojnog broda Boka Krsto Đurović pogiba kod aerodroma Čilipi pod nerazjašnjenim okolnostima 4. listopada 1991. po riječima Petra Poljanića, dubrovačkog gradonačelnika, izuzetno častan i plemenit čovjek. 7 dana prije agresije na Dubrovnik sastao se s Poljanićem te poručio: Dok sam ja zapovjednik VP Boka, možeš biti siguran da ni jedna granata na Dubrovnik pasti neće. Uz Krsta Đurovića ranjene su još tri osobe, svi lakše od Đurovića. Krsti Đuroviću liječnička pomoć pružena je nakon 4 sata, dok je ostalima pružena unutar 2. službeno, postoje tri moguće verzije o njegovoj smrti. Prva je da su ga ubile hrvatske snage, koju je sam Momir Bulatović opovrgnuo ustvrdivši da je riječ bila o prijateljskoj vatri. Druga je da je namjerno srušen helikopter od strane JNA zbog Đurovićeva neposluha na bojnopolju. Treća verzija je da je prebijen do smrti od strane vojnika JNA. Nojko Marinović, zapovjednik obrane Dubrovnika je i sam konstatirao da (nažalost) na tom dijelu HV-a tada nije bilo, a helikopter kojim se Đurović vozio nitko s hrvatske strane nije vidio.⁵³ Puno je okolnosti ostalo nerazjašnjeno ali je gotovo sigurno da nije ubijen od strane HV-a! Naime, na dijelu bojišnice gdje pogiba Đurović crnogorski rezervisti nisu naišli danima na vojnike HV-a. Podebljavanje enigme daje činjenica da je helikopter pao bez da se čuo pucanj.⁵⁴

⁵² <https://www.regionalexpress.hr/site/more/tko-je-bio-crnogorski-kontraadmiral-vladimir-barovi>

⁵³ <https://balkans.aljazeera.net/opinions/2022/12/10/bursac-kako-je-poginuo-admiral-krsto-djurovic-koji-je-odbio-granatirati-dubrovnik>

⁵⁴ KOPRIVICA, V., *Operacija Dubrovnik – sve je bilo meta*, str. 41-42.

Slika 3 Admral Vladimir Barović⁵⁵

4.2. Nastavak oružane agresije

Nakon početnog šoka i napada JNA, kao i srpskih i crnogorskih rezervista, HV uspjela je na značajnom dijelu bojišnice održati stabilnu liniju obrane tijekom prvih nekoliko dana sukoba. Usprkos početnom sporom napredovanju, ta početna faza sukoba pružila je priliku za reorganizaciju i osnivanje Taktičke grupe 2 (TG-2). Sastav TG-2 obuhvaćao je četiri bataljuna iz 472. motorizirane brigade, 1. i 2. partizanske brigade Teritorijalne obrane, te vod vojne policije. Osnovna zadaća TG-2 bila je neutralizirati i naknadno uništiti HV snage prisutne u području Konavala, uspostaviti obrambenu liniju duž pravca Gruda - Cavtat te preuzeti kontrolu nad zračnom lukom Čilipi. Prvi značajniji uspjesi zabilježeni su 5. listopada kada je druga taktička grupa uspjela zauzeti područje Dunava i prići samom mjestu Ljuta, presijecajući pri tome prometnicu koja vodi od Gruda prema Igalu. Ujedno je izveden uspješan prodor prema Vitaljini, što je rezultiralo deblokadom garnizona JNA smještenog u Prevlaci. 4. listopada blokiran je strateški važan aerodrom Čilipi, a idućega dana pod ne

⁵⁵ <https://www.telegram.hr/politika-kriminal/istrazili-smo-zivotnu-pricu-admirala-barovica-velikog-crnogorca-koji-se-radije-ubio-nego-da-napadne-hrvatsku/>

jasnim okolnostima srušen je avion JNA te tom prilikom pogiba kapetan bojnog broda Krsto Đurović. U prvom tjednu sukoba JNA je ovladala i zauzela kompletno područje od granice s Crnom Gorom do Čilipa. Zabrinutost dubrovačkog kraja pojačala se kada je 15. listopada JNA podgrupa TG-2 zauzela Cavtat.⁵⁶ Do kraja listopada, hrvatske snage na čelu s 116. brigadom uspješno odbijaju napade u Čepikućama i bližoj okolini. Ipak, ofenziva Titogradskog korpusa JNA desetkovala je obranu u studenom 1991. 21. studenog četa iz 114. brigade povukla se iz sela, a u selu su ostale mješovite grupe boraca iz Makarske, Ploča, Metkovića. JNA je konačno i zauzela Čepikuće 24. studenog 1991. Ništa bolja situacija za branitelja nije bila ni južno od Čepikuća gdje je JNA prodrla do Smokovljana.⁵⁷

4.2.2. Konaovski gerilci

Nakon pada Cavtata 15. listopada bilo je izvjesno da hrvatske snage ne mogu zaustaviti JNA u Konavlima. Većina hrvatskih snaga se nakon toga povukla prema Dubrovniku. Ipak, mali dio branitelja njih sveukupno 33 ostalo je iza neprijateljskih linija. Bilo ih je iz kombiniranog sastava, policajci, gardisti i pripadnici narodne zaštite. Dio branitelja se nije uspio izvući zbog jakog djelovanja neprijateljskih snaga na pravcima put Dubrovnika, dok ih je dio želio ostati zbog sabotaze i gerilskih djelovanja. „Konaovski gerilci“ podijeljeni su u tri skupine. Prva skupina povukla se u planine Sniježnice. Spavali su po špiljama i škripovima pa ih se nazivalo škriparima. Druga skupina ostala je blokirana kod sela Kuna. Njih je bilo 15 u skupini i ovisili su o malobrojnim seljacima tog sela koji su im dopremali hranu i vodu. Njima je išlo na ruku što je selo bilo izolirano 6 km strmom cestom od glavne prometnice, te JNA tu nije dolazila. Treća, najmanja skupina činilo je 5 pripadnika sela Mihanići. Njihova skupina prozvana je „Mihanićka skupina“. U početku im se bilo jako teško hraniti, budući da im je jedini izbor bio da se hrane s onim što bi našli u praznom selu. Kad se izbjeglo stanovništvo vratilo u svoje krajeve, civili su im pomagali oko nabave hrane. Kontakt između tri gerilske skupine uspostavljen je u politici studenog 1991., tada je dogovorena međusobna pomoć i suradnja. Dogovoreni su i sastanci kako bi se razmjenjivali prikupljeni podaci o kretanju neprijatelja u Konavlima. skupine nisu željeli raditi velike sabotaze neprijatelju da se

⁵⁶ MARIJAN, D., *Domovinski rat*, str. 170-171.

⁵⁷ Isto, str. 172-173.

neprijatelj ne bih osvećivao na civilima, kojih je 3000 bilo pod okupacijom. Ipak, pripadnici Kunske skupine radili su manje akcije i napadali ponekad vozila na prometnicama. Dali su svoj obol i u oslobađanju Konavala kada je HV 1992., protjerao iz tog kraja okupatore.⁵⁸

Slika 4 Konaovski gerilci⁵⁹

4.3. Konvoj Libertas – konvoj spasa

Organizacija konvoja za spašavanje Dubrovnika bila je nužna iz više perspektiva. Prvo, bilo je imperativno probiti pomorsku blokadu koja je gušila grad. Drugo, bila je potrebna međunarodna pažnja kako bi se skrenula pozornost svjetske zajednice prema sudbini ovog predivnog grada. Tijekom opsade Dubrovnika, grad se nalazio u potpunoj izolaciji od svijeta, suočavajući se s ozbiljnim problemima opskrbe hranom, medicinskom opremom i ostalim

⁵⁸ Jakša RAGUŽ, „Konavle 91.-92. Gerilci – jedinstven slučaj otpora na okupiranom teritoriju“, Vojna povijest (2011.) br.2.

⁵⁹ <https://www.vecernji.hr/vijesti/konavoski-gerilci-jedinstven-slucaj-otpora-za-okupacije-287662>

osnovnim potrebama. U listopadu 1991. godine, hrvatske vlasti su odlučile organizirati humanitarni konvoj kako bi pružile pomoć građanima Dubrovnika. Taj ključni trenutak zabilježen je 28. listopada te godine, kada je prvi konvoj poznat kao "Libertas" započeo svoj put s brodom "Slavija". Ova operacija nije bila samo simbolična, već je predstavljala konkretnu napor kako bi se premostile teškoće koje su mučile Dubrovnik tijekom opsade. Ovaj humanitarni konvoj nije samo osigurao potrebnu pomoć stanovnicima Dubrovnika, već je također ukazao na važnost građanske solidarnosti i suradnje u suočavanju s humanitarnim krizama. Istodobno, pružio je nadu i ohrabrenje građanima Dubrovnika, pokazujući im da nisu zaboravljeni i da građani Hrvatske stoje uz njih u njihovim teškoćama. Na brodu se nalazilo više od 500 uglednih ljudi iz cijele Hrvatske. Ono što je bitnije, a to je da je brod nosio puno humanitarne pomoći, hrane, vode, odjeće i lijekova. Na brodu su bili prognani Dubrovčani kojima je to bila prilika da se vrate u svoj rodni grad, te četrdesetak domaćih i stranih novinara i snimatelja da zabilježe povijesne trenutke. Glavni brod „konvoja Libertas“ pratilo je 39 brodova i brodica pridružujući se kada bih glavni brod prolazi kroz njihovu luku. Sveukupan broj brodova bio je mnogostruko veći, ali nije registriran, a dio brodova je u nastavku putovanja spriječila jugomornarica. Ovaj konvoj je značajan po tome što je i najbrojniji konvoj koji je u svojoj povijesti plovio Jadranu. Konvoj je bio mješovitog sastava, od trabakula do velikih putničkih brodova. U Splitu se konvoju priključio Stipe Mesić, tadašnji predsjednik predsjedništva SFRJ i „na papiru“ važeći zapovjednik „JA“. U utorak 29. listopada, dok se konvoj kretao ka Splitu potpredsjednik vlade Mate Granić šalje poruku saveznom sekretaru za narodnu obranu, Veljku Kadijeviću koja glasi:

„Obavještavamo Vas da će se karavani „Za povratak Dubrovčana u Dubrovnik“ danas u Splitu pridružiti Stipe Mesić, predsjednik saveznog predsjedništva, dr. Franjo Gregurić, predsjednik Vlade Republike Hrvatske i dr. Milan Ramljak, potpredsjednik Vlade Republike Hrvatske radi posjeta Dubrovniku i široj dubrovačkoj okolini i razgovora s legalnim organima vlasti Dubrovnika – rečeno je u obavijesti. Očekujemo od Vas da u skladu s Vašim ovlaštenjima i „Deklaracijom EZ i njenih članova u Dubrovniku“ omogućite nesmetan prolaz karavane, povratak kućama prisilno iseljenih Dubrovčana, dostavu humanitarne pomoći i posjet visokih republičkih i stranih dužnosnika, istaknutih ličnosti javnog života i velikog broja građana spremnih da Dubrovniku i njegovoj okolini pomognu u vraćanju na normalno stanje. U tom smislu posebno naglašavamo hitnost prekida opsade Dubrovnika i pridržavanja naređenja o prekidu vatre koje je izdalo osam članova saveznog predsjedništva 18. listopada 1991., a u skladu s Deklaracijom EZ, i njezinih članica o Dubrovniku.“⁶⁰

„JA“ se našla u teškoj situaciji jer im svakako nije odgovaralo da konvoj stigne u Dubrovnik, a pred „očima“ svjetske javnosti nisu imali hrabrosti zaustaviti ga. Odluke su se

⁶⁰ RADIVOJEVIĆ, Gradimir. *Nepokoreni Jadran : 1991/92 : (kronika jednog bezumlja*, Dušević & Kršovnik, Rijeka, 1993., str. 161-162, 164.

mijenjale iz minute u minutu što s konvojem, ali Stjepan Mesić i dr. Franjo Gregorić odlučno su izjavili da „u Dubrovnik idu svi ili nitko.“. Obavijest dr. Granića je prenesena i lordu Carringtonu, glavnom čovjeku za mirovne snage u Jugoslaviji. Konvoj je i uplovio u luku Gruž 31. listopada 1991. godine. Dubrovčanima je ovo dalo nadu da izdrže nemilosrdne napade s mora, kopna i iz zraka. Zbog opasnosti od granatiranja, budući da su brodovi JNA bili u neposrednoj blizini, kao i srpsko-crnogorski rezervisti s topovima na okolnim brdima, doček konvoja nije bio masovan. Dočekalo ga je oko 1000 najhrabrijih ljudi. Važno napomenuti je da na brodovima nije bilo oružja ni municije. Akcija je isključivo bila kulturološka te je kao takva odjeknula u svijetu.⁶¹ Stjepan Mesić je prosudio da se jugovojaska njemu neće suprotstaviti ili čak izvršiti atentat na njega. Razlog tomu je to što bi svjetska zajednica to protumačila kao državni udar jer je Stjepan Mesić „na papiru“ i dalje bio zapovjednik „JA“. Prije Mesićevog ukrcaja na „Slaviju“ neki od važnih ondašnjih hrvatskih političara pokušali su ga odgovoriti od te ideje. Jedan od njih je bio i Davorin Rudolf. Dodatan značaj ovom povijesnom događaju pridonosi i podatak da je organizator konvoja bila novinarka Branka Šeparović i nevladine udruge. Mnogim Dubrovčanima je konvoj poslužio kao mjesto gdje će obaviti uobičajene ljudske higijenske potrebe. Nakon iskrcaja konvoja dr. Franjo Gregurić i Stjepan Mesić upoznali su osobno zapovjednika obrane Dubrovnika Nojka Marinovića. On ih je izvijestio o veoma složenoj situaciji na bojištu. 2 dana prije dolaska konvoja, JNA je izbila na Žarkovicu (uzvisina istočno od Dubrovnika s pogledom na Stradun) odakle neprijatelj ima vrhunski teren za djelovanje snajpera. Da je stvar kompliciranija govori i podatak da je neprijatelj na Žarkovicu doveo minobacače s tenkovima. Marinović je apelirao na potrebitom protuoklopnom i protuavionskom oružju kojeg u Dubrovnika uopće nije bilo. Također, dubrovački branitelji nisu bili dobro opskrbljeni ni sa streljivom.⁶² Kasnije, ispred crkve sv. Vlaha održao se skup uglednika s građanima Dubrovnika. Skup je otvorio predsjednik Općine Pero Poljanić te je istaknuo da u ovom trenutku najviše pate Vukovar i Dubrovnik te bih se ta dva grada trebala pobratimiti. Govor je održao i dr. Gregurić ali je su u potpuno suprotnom smjeru govorili Stipe Mesić i Branka Šeparović. „Došli smo jer nismo mogli mirno gledat kako na jedan Dubrovnik nasrću vukovi i hijene. Htjeli smo donijeti pomoć i ohrabrenje, ali mi smo ohrabreni kad vidimo vas kako ste hrabri. Znajte, pred vašom i našom odlučnošću da branimo svoje domove, svoju slobodu i nezavisnost, raspast će se kao mjehur od sapunice plan Slobodana Miloševića o velikoj Srbiji.“ (Stipe Mesić, 1991.)

⁶¹ Isto, str. 165.

⁶² KRISTE, P., *Iznevjereni grad, Dubrovnik 91.*, str. 81-82.

„Mi smo se žrtvovali i pokazali veliku hrabrost. Time smo vas zadužili. Na vama je da nam se odužite svojom žrtvom i hrabrošću.“ (Branka Šeparović, 1991.)⁶³

Iz ovih dvaju potpuno različitih govora jasno je vidljivo da Stjepan Mesić naglasak stavlja na solidarnost i podršku Dubrovčanima, dok Branka Šeparović usmjerava pažnju prema sebi i "konvoju Libertas". Važno je napomenuti da su dojmovi hrvatskih političara i uglednih osoba koji su podržali Dubrovnik i njegove građane putem konvoja Libertas bili jednodušni. Prema njihovim izjavama, Stradun je bio prekriven daskama kako bi se zaštitile dubrovačke kulturne baštine, uključujući Orlandov stup i druge povijesne spomenike. Također, dvadesetak dragovoljaca pridružilo se konvoju kako bi ostali u Dubrovniku i pružili svoju podršku u obrani grada. Ova zajednička inicijativa bila je simbol solidarnosti i jedinstva tijekom te teške faze u povijesti Dubrovnika.

Slika 5 „Konvoj Libertas“⁶⁴

⁶³ Isto, str. 83.

⁶⁴ https://hr.wikipedia.org/wiki/Konvoj_Libertas

4.4. Jačanje oružane agresije

Nakon pada Cavtata hrvatske snage su u povlačenju te su se povukle na crtu Brašina – hotel Orlando. 17. listopada JNA zauzima Plat. 20. listopada JNA izvodi respektabilnu akciju te se pomorskim desantom iskrcavaju na plažu u Kuparima te je nakon kraće borbe u večernjim satima odbacila hrvatske snage iz mjesta. Munjeviti napad 472. mtbr, uz pomoć s 9 VPS-om na hrvatske snage i to u smjeru Kupara, Dupca, Bosanke i Brgata, trajao je od 23 do 24 listopada. Hrvatska obrana nije izdržala te napuštaju crte u svim mjestima osim Bosanci i organiziraju obranu na samome prilazu gradu: hotel Belvedere – Bosanka – Srđ – Strinčjera – Komolac – Mokošica.⁶⁵ Poslije blokade Dubrovnika JNA potpomognuta srpskim i crnogorskim paravojnim formacijama, na sve načine pokušava ući u Dubrovnik. To bi naime značilo da je glavni zadatak na „Južnom bojištu“ uspješno obavljen. U kasnom listopadu propala je i ideja stvaranja Dubrovačke Republike, te njeno izdvajanje iz Hrvatske i eventualno spajanje sa Srbijom. JNA je taktizirala te je u drugoj polovici listopada pozvala stanovništvo Dubrovnika da napusti grad. Razlog tomu je da se još veća panika rasplamsa, jer neposredno daju na znanje da će, ako bude potrebe razoriti Dubrovnik. Budući da je prazan grad puno teže braniti nego li puni, Dubrovčani, njih dobar dio ostao je i u najtežim situacijama u svom gradu. Prvi tjedan studenog u Dubrovniku je protekao relativno mirno i nije bilo borbi. Zatišje je prestalo 8. studenog kada je Dubrovnik napadnut s mora, kopna i zraka. Veliki napad trajao je do 13. studenog. Najveće borbe u studenom vodile su se od 8 do 13. studenog na djelu Srđa, Strinčjeri. Malobrojni dubrovački branitelji uz pomoć mješovitog sastava IV gardijske brigade (III. imotska bojna, vod Slavena Zeca, IX bojna HOS-a), omiške III. bojne 114. brigade i grupe Velikogoričana trebali su napustiti do tada najčvršću crtu obrane na Brgatu. Padom Brgata, JNA je na „dohvat ruke“ imala cijeli plato Srđa⁶⁶, te da je osvojila Srđ vjerojatno radi njegovog značenja JNA bi ušla u Dubrovnik. Hrvatske snage na Strinčjeri iz dana u dan u studenom imaju velike gubitke. Desetci vojnika će poginuti do 13. studenog na Strinčjeri i njenoj bližoj okolini, a njihova imena su: Mladenko Čavara, 6. studenog pripadnik IV. Gardijske brigade. Na Bosanci

⁶⁵ MARIJAN, D., *Domovinski rat*, str. 171.

⁶⁶ Brdo Srđ je prirodni zaklon grada Dubrovnika od vjetra ali i osvajača. Selo Bosanka nalazi se na sjeveroistočnoj padini Srđa te je selo bilo izuzetno bitan položaj za dubrovačke branitelje. Dubrovnik. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 9. 10. 2023. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=16446>>.

9. studenog ginu: Mario Pezzi, Željko Raguž, Hamdija Kovač, Franco Lazibat, Vedran Ivošević te Antonio Vatović. Sve Dubrovčani, nekoliko pripadnike omiške bojne je ranjeno. 10. studenog pogibaju Mario Matana i Mato Damjanović, Dubrovčani. 12. studenog na najžešći napad do tada na platou Srđa ginu borci IX bojne HOSA: Vladimir Vuković, Božo Merčep, Ante Landikušić iz Splita te Dubrovčani Siniša Tkalec, Tomislav Bender, Zdenko Baričević te Ivan Raič. Plato Srđa, Strinčjera i Bosanka su okupirani. Utvrda Imperial, najbitnija točka obrane Dubrovnika ostala je obranjena u studenom, no za nju će najbitniji dan biti 6. prosinac, kao i za Dubrovnik. 12. studenog također na Komolcu koji se nalazi 5 km sjeverozapadno od Dubrovnika u pravcu Splita ginu vojnici specijalne policije iz Dubrovnika. Njihova imena su: Mario Mandić, Ivo Botica, Pero Nenada te Miho Klečak.⁶⁷ Sredinom studenog Dubrovnik je bio na koljenima, a Vukovar je pao. Ipak, zbog ogromnih napora malobrojnih hrvatskih branitelja Dubrovnik nije dočekao sudbinu Vukovara. Studeni je bio mjesec s najviše vojnika na hrvatskoj strani. Nakon prve polovica studenog taj broj je u opadanju jer je bilo puno branitelja koji su „izbačeni iz stroja“ (ranjeni ili poginuli). Tijekom studenog prema popisu 71 Omišanin je branio grad, u sastavu 114. brigade III bojne, 37 Kaštelana u sastavu 114. brigade I bojne, te 39 Sinjana u mješovitim postrojbama.⁶⁸

⁶⁷ <https://dubrovacki.slobodnadalmacija.hr/dubrovnik/zupanja/dubrovnik/studeni-1991-crni-dubrovacki-ratni-dani-nbsp-573978>

⁶⁸ <https://crnemambe.hr/crne-mambe/stalne-rubrike/ratovi/u-vihoru-rata/9454-skorpioni-se-nikada-nisu-povlacili-ginuli-su-uzdignute-glave-i-velikim-srcem-domoljubni-portal-cm-u-vihoru-rata>

Slika 6 poginuli dubrovački branitelji na Strinčjeri i Komolcu, studeni 1991.

4.4.1. Vrhunac oružane agresije na Dubrovnik

Napadi na Dubrovnik i dubrovački kraj uvećali su se nakon dolaska konvoja „Libertas“ u grad. Od početka studenog, pa do prosinca Dubrovnik je žestoko granatiran. Blagdan svetog Nikole, 6. prosinca će ostati upamćen kao vrhunac oružane agresije na Dubrovnik. Tog dana je 600 projektila različitih promjera i veličina palo na stari grad. Istovremeno su trajale velike borbe na prilazima Dubrovniku, Sustjepanu, a sudbina Dubrovnika ovisila je o uspjehu nasrtaja neprijateljskih snaga tog dana na brdo Srđ. Planina Srđ je strateški bio vrlo važna za obje strane u sukobu. Za hrvatske snage kao i za civilno stanovništvo, kontrola Srđa jamčila je stabilnu obranu grada. JNA je Srđ bio od izrazite koristi jer je to točka gdje su imali Dubrovnik „na dlanu“. Samo tog dana živote je izgubilo 19 civila i branitelja, a 60 ranjeno. Napad na malobrojne hrvatske branitelje na Srđu krenuo je iznenada, oko 5:45 u jutro. Dan ranije hrvatska i jugoslavenska delegacija na Cavtatu su dogovorili privremeno primirje. U

⁶⁹ <https://dubrovackidnevnik.net.hr/vijesti/grad/in-memoriam-i-danas-nakon-26-godina-u-mislama-i-srcima-dubrovcana-copy>

napadu je prekršeno pravilo Ženevske konvencije jer je prekršeno primirje. Hrvatske branitelje napad je iznenadio, ali iako malobrojni bili su jako fanatični. Svega 34 branitelja nalazilo se na Srđu, te ih se još 6 do popodneva uspjelo iz grada popeti to tvrđave. Branitelji su bili smješteni u utvrdi „Imperijal“ koja je izgrađena za vrijeme Napoleona te francuske uprave gradom.⁷⁰ Neprijateljske snage brojale su oko 60 vojnika u samoj akciji na Srđ, te oko 700 u vrlo uskom prstenu do, na prostorima Bosanke i Strinčjere. Iz pravca Bosanke krenulo je 30-ak pješaka s tenkom, dok je iz pravca Strinčjere krenulo 20-ak pješaka s tenkom. Oba tenka bila su iz sastava Trebinjske brigade. Branitelji su naizgled bili u bezizlaznoj situaciji. Razlog k tomu je činjenica da je utvrda „Imperijal“ snažno bombardirana te su branitelji teško izlazili iz nje. Zapadnu stranu utvrde držali su dragovoljci iz Dubrovnika, njih 21. Središnji dio utvrde držali su hosovci iz Splita, na čelu s Ivanom Perkušićem „Barbom“. Pod snažnom neprijateljskom vatrom JNA te srpske i crnogorske paravojne formacije su se približile hrvatskim snagama na 10-ak metara zračne udaljenosti. Zavladao su sjevernim dijelom terase utvrde „Imperijal“. Kod branitelja je vladala nestašica municije te se štedjelo na municiji. Braniteljima je podigao moral hrvatski vojnik Cvjetko Antunović koji nakon dvije ispaljene protutenkovske granata, trećom pogađa tenk koji je dolazio iz smjera Bosanke te tom prilikom se dio pješaštva JNA razbježao. Prijetila je opasnost da JNA ne ubaci u utvrdi bojni otrov, iz te situacije se branitelji ne bih izvukli.⁷¹ Oko 10 sati ujutro hrvatskim snagama ponestajalo je municije u tvrđavi te je naređeno iz utvrde da se iz grada puca na tvrđavu. Minobacačkom vatrom hrvatske snage uz pomoć dijela civila gađale su tvrđavu „Imperijal“. Ovo je u povijesti ratovanja možda i jedinstveno da se na sebe navodi pucanje. Konkretno, izdata je naredba da se gađa na središnji dio utvrde na koju su navirali vojnici JNA. Taj potez se ispostavio kao ispravan jer je odbacio neprijatelja dalje od utvrde. U iznimno žestokoj i odlučnoj bliskoj borbi, koja se vodila "prsa o prsa", ranjen je Željko Guštin, domaći stanovnik Dubrovnika, poznat i kao "Žika". Cvjetko Antunović, hrabri branitelj, hrabro je preuzeo odgovornost i nosio ranjenog Žiku na leđima dok su se zajedno povlačili s utvrde prema Dubrovniku. Bitnu potporu braniteljima na tvrđavi osigurali su i specijalci, šestorica hrabrih boraca pod vodstvom Srećka Kljunka, koji su se usprkos intenzivnom granatiranju uspjeli popeti na utvrdi kako bi pružili podršku. Unatoč odlučnom otporu hrvatskih branitelja, neprijateljske snage nisu uspjele do popodneva osvojiti tvrđavu Srđ. Uz znatne gubitke u vlastitim redovima, uključujući šestero poginulih i nekoliko

⁷⁰ Marijana Musladin, Monika Cverlin, „Battle for Srdj – The Strategic Defense of Dubrovnik, Coll. Antropol. 46 (2022) 4: 321–327

⁷¹ Isto, str. 6: 321-327

ranjenih, neprijatelj se povukao prema položajima prema Bosanki i Strinjčeri. Nakon neuspjeha u osvajanju Srđa, JNA je započela s intenzivnim granatiranjem grada, a ta neprekidna prijetnja trajala je sve do 7. prosinca. Treba napomenuti da JNA nikada prije niti kasnije nije bila toliko blizu uspješnom pokušaju zauzimanja Dubrovnika. Obrana utvrde Srđ postala je simbol hrabrosti i neumornosti hrvatskih branitelja, kao i građana Dubrovnika, tijekom dugotrajne opsade grada. Datum 6. prosinac ostaje duboko urezan u kolektivno pamćenje kao ključna prekretnica u ratu na "Južnom bojištu" u Republici Hrvatskoj.

Slika 7 utvrda „Imperijal“ na Srđu⁷²

⁷² https://hr.wikipedia.org/wiki/Bitka_za_Sr%C4%91

Slika 8 napad na Dubrovnik, 6.12.1991

4.5. Južno bojište – 1992.

1992. godina na „Južnom bojištu“ JNA i srpsko-crnogorskim agresorima u motivacijskom smislu nije dobro počela. Razlog k tomu je prethodna godina u kojoj nisu uspjeli ostvariti ciljeve koje su stavili ispred sebe, a to je ulazak u Dubrovnik i ovladavanje cijelim prostorom južnog djela Hrvatske. Nakon neuspjelog napada na Srđ u prosincu 1991., agresorske snage nisu imale moć za jača napredovanja. Za razliku od njih, na hrvatskoj strani su s nestrpljenjem čekali međunarodno priznanje. Dobar dio Hrvata smatrao je da će s dolaskom UN-a i „plavih kaciga“ nastupiti trajni mir. U idealnom scenariju priznanje „UN“ stvorit će preduvjete za miran povratak izgubljenih teritorija od strane Srba pod Hrvatsku vlast.⁷³

Početak 1992. godine bio je prilično miran u Dubrovniku jer se najnoviji sporazum o prekidu vatre pridržavao neko vrijeme. Također, 4. siječnja 1992. stigla je dobra vijest za Dubrovčane - kontrola brodova koji ulaze i izlaze iz luke prestala je.⁷⁴ Iako su prvi dani nove godine donijeli privid stabilnosti, 5. siječnja 1992. godine u 05:30 sati, JNA je sa svojih položaja na Brgatu otvorila topničku vatru prema tvrđavi Imperijal i položajima hrvatskih branitelja na Srđu. Treba napomenuti da je tvrđava Imperijal tada bila pod kontrolom hrvatskih branitelja. Sličan incident dogodio se nekoliko sati kasnije kada su - neprijateljske snage koristile

⁷³ Pezo, Oliver, *Zagonetka pobjede, Velikosrpska agresija na Dubrovnik 1991. godine*, Art-format, Dubrovnik, str. 930.

⁷⁴ „Ukinuta kontrola brodova“, *Slobodna Dalmacija* (Split), 5.1. 1992., str. 32.

snajperiste i automatsko oružje kako bi gađale gliser Hrvatske ratne mornarice (HRM) koji je spašavao čamac u Koločepskom kanalu. U popodnevnim satima istog dana, neprijateljske snage su otvorile vatru prema Nuncijati, a čulo se i detonacija iznad područja Lozica. Na Žarkovicu je stiglo otprilike 15 vojnika, dok je kamion s vojnicima i ratnom opremom krenuo iz Zatona prema Mokošici. Usprkos svim tim provokacijama, Krizni štab općine Dubrovnik je odlučio uputiti prosvjed Komandi Vojnopomorskog sektora – Boka.⁷⁵ Nastavak kršenja primirja obuhvatio je otvaranje vatre od strane jedinica JNA iz Mokošica prema Sustjepanu. HV nije reagirala na provokacije vatrom, već je zapovjedništvo za obranu Dubrovnika brzo donijelo odluku o podnošenju prosvjeda. Prema mišljenju zapovjednika obrane Sustjepana, Jakše Hodaka, cilj agresorskih snaga JNA i rezervista bio je pljačka Dubrovnika. Hodak je predviđao da će nove napade nastaviti sve dok ne ostvare taj cilj.⁷⁶ U međuvremenu, 15. siječnja 1992. godine, Hrvatska je postigla međunarodno diplomatsko priznanje, što je označilo značajan trenutak u najnovijoj hrvatskoj povijesti. Ovim priznanjem potvrđena je ispravnost otpora, obrane i predanosti hrvatskih branitelja. Uslijedila su napadi snaga JNA, koje su otvorile vatru prema auto kampu u Lapadu, tankeru INA-e u Gružu i Sustjepanu, dovodeći u opasnost položaje hrvatskih branitelja tijekom 16. siječnja 1992. godine. Na sreću, taj napad nije rezultirao ljudskim gubicima.⁷⁷ Na Bosanci, 20. siječnja 1992., Hrvatska vojska primijetila je pokretanje snaga JNA, što je povezano s promjenom rasporeda tih snaga. Također su primijećeni pokreti kamiona u oba smjera i prisustvo dva helikoptera iznad Rijeke dubrovačke, zajedno s izoliranim snajperskim pucnjima prema Sustjepanu i Kantafigu. HV je mudro odlučila ne odgovarati na provokacije. Tijekom prvih dvaju mjeseci 1992., pljačke su i dalje bile uobičajene na područjima pod kontrolom JNA. Opljačkani su veći hoteli u Srebrenom, Mlinima, Platu i Kugarima, a namještaj je nestao iz kompleksa "Dubrovačkih vrtova sunca".⁷⁸ U veljači 1992., admiral Sveto Letica, zapovjednik Hrvatske ratne mornarice, analizirao je stanje u Dubrovniku i okolici. Naglasio je da je situacija u tom području bila jasna iz etničkog i političkog stajališta jer je Dubrovnik pripadao hrvatskom narodu i teritoriju. Dodao je da Dubrovnik nije bio u kriznom stanju te da nije bilo potrebe za dolaskom međunarodnih snaga "plavih kaciga". Admiral Letica je također napomenuo da su jedinice JNA i crnogorski četnici okupirali dubrovački teritorij i da bi ih trebalo povući. Što se tiče vojarne na Prevlaci u južnom Konavlu, istaknuo je da granice Republike Hrvatske ostaju nepromijenjene, a Prevlaka ostaje u hrvatskoj teritorijalnoj cjelini. U tom razdoblju je

⁷⁵ L.B., A.M., „Prosvjedom na provokacije „JA“ *Slobodna Dalmacija* (Split), 6.1. 1992., str. 32.

⁷⁶ MASLE, Antun, „Pljačka Dubrovnika kao mamac“, *Slobodna Dalmacija* (Split), 13.1.1992. str. 4-5.

⁷⁷ „Hici na Sustjepan“, *Slobodna Dalmacija* (Split), 17. 1. 1992., str. 32.

⁷⁸ „Povremena pucnjava“, *Slobodna Dalmacija* (Split), 21. 1. 1992., str. 28.

bila na snazi zabrana pristupa okupiranom području Župe dubrovačke. Nakon pljačkanja resursa u Župi dubrovačkoj, neprijateljske snage su se preusmjerile na Mokošicu, upadajući u skladište "Shell" u Čajkovićima i odnoseći plijen kamionima. Također, agresorska JNA je opljačkala nekoliko stanova u Mokošici, prisiljavajući vlasnike na odlazak. Neprijateljske snage su otvorile vatru prema položajima Hrvatske vojske u Rijeci dubrovačkoj i koristile teške mitraljeze za napade na Sustjepan i oko dvorca "Kaboga". Napad je trajao duže nego što se očekivalo, što je rezultiralo ranjavanjem pripadnika HV-a koji nažalost nije mogao biti evakuiran na vrijeme. Zapovjedništvo obrane Dubrovnika je ponovno uputilo prosvjed komandi Vojske Republike Srpske - Boka u Kumboru zbog ovih incidenata.⁷⁹ U prvoj polovici ožujka HV je primijetio veliki vojni konvoj koji se kretao iz smjera Trebinja k Dubrovniku. kada se u obzir uzme njihova brojnost, hrvatske snage zaključile su da se priprema opći vojni napad na Dubrovnik. 25. ožujka u kasno popodne pripadnici JNA i srpsko-crnogorski rezervisti iznad grada otvorili su paljbu na djecu na školskom dvorištu i na građane grada. JNA je aktivno nastojala potaknuti sukob s HV-om, no HV nije reagirao na agresivne provokacije. S položaja JNA na Žarkovici i Bosanci, tijekom noći između 31. ožujka i 1. travnja, otvorena je intenzivna paljba iz teškog oružja prema najprometnijim dijelovima grada. Jedna od četiri tromblonske mine ispaljenih tog dana pogodila je stambeno naselje nedaleko od hotela "Argentina", gdje su boravili članovi Ujedinjenih naroda (UN) i Europskih zajednica (EZ). U tom napadu JNA je uništila jedno vozilo EZ-a, a zastava UN-a bila je ozbiljno oštećena od ispaljenih metaka. Promatrači koji su bili prisutni u Dubrovniku osjetili su te napade JNA kao direktnu prijetnju njihovoj sigurnosti. Na sastanku časnika održanom 2. travnja 1992., Sofronije Jeremić, vezač JNA, tvrdio je da je pucnjava bila odgovor na neprekidne provokacije od strane hrvatske strane, što nije bilo u skladu s istinom. Napadi su također bili usmjereni prema otoku Lokrumu i otoku Lopudu, gdje je nažalost jedna osoba izgubila život.⁸⁰ U proljeće 1992., HV je pripremao teren za pokretanje ofenzivne operacije na južnom bojištu, a s ciljem odbacivanja neprijatelja južno od Popova polja. Da bi to realizirali trebalo je osigurati preduvjete i osloboditi zaleđe odnosno jugozapadni i južni dio Hercegovine.

⁷⁹ MASLE, A., "Kobni pucanj iz Mokošice", Slobodna Dalmacija (Split), 24. 2. 1992.

⁸⁰ A. M., "Rafalima po Stradunu", Slobodna Dalmacija (Split), 26. 3. 1992., 40.

4.5.1. Oslobodilačke operacije – 1992.

U prvoj polovici 1992. godine, Jugoslavenska Narodna Armija (JNA), mijenja ime u Vojska Jugoslavije (dalje: VJ). Glavni zadatak VJ bio je blokirati dio zapadne i južne Hercegovine, tim činom došli bi u situaciju da i Dalmaciju rascjepkaju na tri dijela. U neposrednoj blizini Dubrovnika, Bosni i Hercegovini rat je počeo u proljeće 1992. Hrvatski se narod samoorganizirao te je uz pomoć RH osnovao Hrvatsko Vijeće Obrane (dalje: HVO). Već pri početku rata nisu bili u zavidnoj situaciji te je situacija na terenu u Hercegovini zahtijevala hitne vojne operacije kako bi se VJ i srpske paravojne postrojbe odbacile iz Mostara, zapadne i južne Hercegovine. Ovi događaji imat će indirektnu povezanost i s južnim bojištem jer će rasteretiti napade koji su dolazili na Dubrovnik s područja istočne Hercegovine. Operacija „Čagalj“, poznatija pod nazivom „Lipanjске zore“ počela je u noći između 6. i 7. lipnja, a zapovijedao joj je zapovjednik južnog bojišta Janko Bobetko te zapovjednik HVO-a Mostar Jasmin Jaganjac. Operacija je bila uspješna te je završila nakon manje od tri tjedna, 26. lipnja. VJ i srpske paravojne formacije odbačene su iz Mostara te iza cijele doline Neretve, oslobođen je prostor od 1800 km kvadratnih. Ovom operacijom zaustavljen je daljnji nasrtaj agresora na dijelova srednje Dalmacije, te je stvorilo preduvjete za oslobođenje Dalmacije i hrvatskog juga.⁸¹ Tri dana nakon uspjeha hrvatskih snaga i odbacivanja neprijatelja sljedila je odmazda. Južno bojište je zasuto granatama, te gradsko područje Dubrovnika. Za napad su korištene haubice teškog kalibra, minobacači te višecijevni bacači raketa. 29. lipnja zabilježeno je nekoliko mrtvih, a više ranjenih civila od posljedica granatiranja.⁸²

HV je ubrzo nakon uspješne operacije u Hercegovini te par značajnih pomaka na južnom bojištu 1. srpnja započeo dobro organiziranu „Operaciju Tigar“. Glavni cilj operacije bio je neprijatelja odbaciti južno od Popova polja. Popovo polje bilo je važno jer su uz njega uzvisine s kojih bih se lakše oslobodilo područje Konavla. Jednako tako cilj je bio ovladati izuzetno nezgodnom kotom „Golubov kamen“. Ova operacija je djelomično uspješno okončana 13. srpnja 1992., a zauzet je „Golubov kamen“, neprijateljsko uporište Ivanica, a i postignut je napredak iz Slanog prema smjeru Popovo polje. Otvorena je i prometnica Ploče – Dubrovnik koja je bila iznimno važna za opskrbu Dubrovnika i logističku potporu HV u

⁸¹ Ivana NJAVRO, „Operacija „Lipanjске zore““, Identitet.hr, 6. 6. 2019. Pristup ostvaren 21. 10. 2023. <https://identitet.hr/operacija-lipanjске-zore/>

⁸² A. MASLE, „Dubrovnik: četvero poginulih“, Slobodna Dalmacija (Split), 30. 6. 1992., 31

nadolazećim operacijama. Ipak, nije osvojena Vlačica koja je trebala biti baza za ulazak u Konavle, operacija nije bila skroz uspješna. U operaciji „Tigar“, HV je ušao dublje u teritorij BiH jer je to bio jedini način da se postigne dovoljna operativna dubina kojom bi se hrvatski jug zaštitio od neprijateljskog ugrožavanja.⁸³ Nakon operacije „Tigar“, osvojena područja, posebice ona u istočnoj Hercegovini nije bilo lako zadržati zbog toga što su srpske snage i VJ poznavale teren. HV je počeo gubiti uporišne točke obrane te se vojni vrh Republike Hrvatske odlučio za još jednu operaciju. Operacija koja bi se provela, trebala je biti jednostavnija od operacije „Tigar“. Cilj je bio ovladati prometnicom Zavala – Osojnik i prodrijeti do jugozapadnoga ruba Popova polja te na njemu konsolidirati obranu. Popovo polje je bilo mnogo lakše braniti jer je bio prirodniji međuprostor u razdvajanju.⁸⁴ Operacija je nosila naziv „Oslobođena zemlja“. Pokrenuta je 23. srpnja i odvijala se u nepovoljnim okolnostima po hrvatske branitelje. Glavne, udarne brigade su bile premorene od prethodnih borbi uz dosta ranjenih i poginulih, stoga su veću odgovornost dobile pričuvne brigade. Operacija „Oslobođena zemlja“ imala je djelomične uspjehe. Ojačana je obrana, stvorena je potrebna dubina i platforma za oslobađanje Konavala i Vlačice. Operacija je završena 15. rujna 1992. godine.⁸⁵ Po završetku operacije hrvatske snage su krenule s utvrđivanjem položaja zbog nadolazeće zime, te paralelno i za oslobađanje Konavala. Značajan doprinos kraju borbi na Južnom bojištu donio je sporazum potpisan na britanskoj ratnoj mornarici „Avenger“. U sporazumu je između ostalog navedeno da će se Vojska Jugoslavije povući s poluotoka Konavala, te demilitarizacija poluotoka Oštre. 20. listopada na temelju gore navedenog sporazuma Vojska Jugoslavije se povukla s Prevlake, koju su potom zauzeli promatrači UN-a. 1 brigada ZNG dobila je zadatak osloboditi najjužniji hrvatski grad Cavtat.⁸⁶ Desant na Cavtat počeo je u noći sa 20./21. listopada 1992. godine. Trajekt „Pelješčanka“ krenuo je iz Dubrovnika put Cavtata popunjen pripadnicima 1 brigade ZNG „Tigrovima“. Dva sata kasnije stižu u Cavtat. Zadaća prvog trajekta je bila osigurati nesmetan dolazak druga dva trajekta puna vojnika šest sati kasnije. Nakon dolaska sljedeća dva trajekta „Tigrovi“ formiraju formacije za napadno djelovanje te djeluju na pravcu Uskoplje – Jasenice. Zadaća je bila probiti neprijateljsku crtu koja se kretala preko Zvekovice i izbiti na granicu sa BiH. „Vatreno krštenje“ s neprijateljem se dogodilo ispod utvrđene Gradine. Na njih je otvorena vatra iz protuzračnog topa. Nakon eliminacije dobro utvrđenog topa

⁸³ MARIJAN, D., *Domovinski rat*, str. 224-225.

⁸⁴ Isto, str. 226.

⁸⁵ “12. kolovoza 1992. - Završena vojna akcija “Oslobođena zemlja””, YouTube, objavljeno 21. 8. 2019., 2:16 min. <https://www.youtube.com/watch?v=DG7rDVmPHxM>

⁸⁶ MARIJAN, D., *Domovinski rat*, str. 228.

„Tigrovi“ nastavljaju kretanje prema selu Jasenice u kojeg su ušli u popodnevnim satima. Paralelno s kretanjem „Tigrova“ Konaovska skupina pružila im je s boka podršku i priključila se napadu na neprijatelja. U žestokim okršajima gine domaći branitelj Mato Golubić. Specijalne snage jedinice policije „Grof“ Dubrovnik, Specijalne policije ATJ Lučko, su se preventivno prije samog početka operacije prebacili na teritorij Konavala. Razlog tome je zaštita civilnog stanovništva, te mogući upad neprijatelja iz istočne Hercegovine na prostor Konavala. Operacija je prošla uspješno i Cavtat je oslobođen.⁸⁷ Nakon desanta „Tigrova“ na Cavtat, uslijedila je operacija „Vlaštica“ u kojoj su sudjelovale 4 gardijska brigada HV, i 163. brigada. Zadaća je bila osvojiti 915 metara visoku kotu, s kojega su VJ te srpski rezervisti topovima gađali na Konavle. Akcija je započela 22. listopada, a završila je nekoliko dana kasnije zauzećem Vlaštice, Ilijinog Vrha i Buvavca. Poginula su dva vojnika iz sastava 163. brigade, Perica Gakić i Blagoje Kostić.⁸⁸

Borbe hrvatskim snagama sa VJ tijekom 1992., na Južnom bojištu, mogu se opisati kao izrazito uspješne. Na području juga Hrvatske nije bio UNPROFOR-a stoga su HV i VJ mogle nesmetano djelovati. Osim oslobađanja južnog dijela RH, HV je pomogla HVO da izdrži prve nalete JNA (kasnije VJ) te je također pomogla u obrani hrvatskih prostora u BiH. Najveće uspjehe u borbi protiv okupatora imale su 1. i 4. gardijska brigada. To je i razumljivo s obzirom na to da se radi o profesionalnim brigadama HV, ali se ne smije ni umanjiti doprinos pričuvnih brigada koje su držale crtu obrane i pomagale sa sporednih pravaca u napadu.

⁸⁷ 1. gardijska brigada HV – Tigrovi, 264-269, 271.

⁸⁸ 4. gardijska brigada HV – Pauci, 224-229.

Slika 9 državni vrh u Dubrovniku 29.10.1992.⁸⁹

4.6. Južno bojište 1993./1994.

1993., godine sukobi na Južnom bojištu su uglavnom bili pasivni. U drugim dijelovima Hrvatske i BIH sukob je bio puno izraženiji. Ipak, dogodilo se par većih oružanih incidenata. Prvi se zbio u veljači kada je na graničnom području s BIH trebinjski korpus gađao višecijevnim bacačima hrvatske položaje na što je HV uzvratio pucnjavom.⁹⁰

Jugoslavenska vojska se povukla s krajnjeg juga 20. listopada 1992. nejasna je ostala zona, nazvana "plava zona", na području Prevlake. UN je zabilježio podjelu Prevlake, no bez jasnih uputa o "plavoj zoni". Dokument koji je major Rashid predao Crnoj Gori potaknuo je neslaganje između strana jer nije imao broj protokola niti se pozivao na sporazum Tuđman-Ćosić.⁹¹ Ta zona, označena zastavom UN-a, bila je demilitarizirana. Smještena na granici

⁸⁹ <https://dulist.hr/kad-zazvone-dubrovačka-zvona-ii/23521/>

⁹⁰ A. MASLE, "Pucnjava na granici", Slobodna Dalmacija (Split), 8. 2. 1993., 8

⁹¹ Sporazum Tuđman – Čosić potpisan je u Genevi 30. rujna 1992. Njime je dogovoreno da će se Podgorički korpus JNA povući iz Konavala, a Hrvatska je pristala da Prevlaka bude demilitarizirana zona UN-a. <https://narod.hr/kultura/21-listopada-1992-operacija-konavle-osloboden-posljednji-dio-okupiranog-dubrovačkog-područja-i-južne-hrvatske>

Crne Gore i Hrvatske, nitko osim UN-ovog osoblja nije smio ući. Vojni promatrači UN-a nadgledali su situaciju, ali je bilo iznimki, poput dozvole za nošenje oružja carinskim službenicima iz sigurnosnih razloga.⁹² Početkom 1994., sve do kolovoza nije bilo nikakvih incidenata između VJ i HV-a na Južnom bojištu. Stanje na Prevlaci je bilo izrazito zadovoljavajuće što je rezultat redovitih sastanaka predstavnika suprotnih strana HV-a i VJ-a. 11. kolovoza iz područja djelovanja Hercegovačkog korpusa, od strane VJ-a prema hrvatskim položajima u Konavlima otvorena je minobacačka vatra. Konkretno, granate su lansirane iz Mokrog Polja vrlo blizu sjedišta Božidara Vučurevića.⁹³ Gađan je aerodrom u Čilipima ali granate nisu pogodile metu. HV nije uzvratio vatrom već je poslao prosvjednu notu UNPROFOR-u.⁹⁴ Do napada u kolovozu 1994., razmišljalo se i o mogućoj turističkoj sezoni sljedeće godine na području Dubrovnika, ali ona nije bila moguća. Najveći izazov koji je donijela 1994., godina na dubrovačkom ratištu jest povratak prognanika na svoja ognjišta.

4.7. Južno bojište – 1995.

Posljednju godinu rata Južno bojište je dočekalo na gotovo jednakim linijama razgraničenja od posljednjih vojnih operacija iz listopada 1992. godine. Ipak, 1995., je obilježilo sustavno i intenzivno granatiranje Dubrovnika i dubrovačke općine iz istočne Hercegovine. Veći broj civila i vojnika poginulo je i ranjeno. Ovu godinu su obilježile i spremnost na obranu od mogućeg upada agresora na Južno bojište da rastereti VJ i vojsku SAO krajine na drugim frontovima jer je 1995., godina velikih vojnih operacija hrvatskih snaga.⁹⁵ U prvom tromjesečju 1995. godine, Hercegovački korpus Vojske Jugoslavije je izvodio napade topničkim udarima na graničnu zonu Konavala. Na dan 24. veljače 1995., napadnuti su Cavtat i Zračna luka Dubrovnik. Povremeno, Vj s teritorija Crne Gore je otvarala vatru, pri čemu je Hercegovački korpus uz podršku VJ nastojao sistematski destabilizirati dubrovačko

⁹² Luko BRAILO, "Kako je Nambiar dijelio Prevlaku", Slobodna Dalmacija (Split), 20. 3. 1993., 3.

⁹³ Božidar Vučurević je ratni gradonačelnik grada Trebinja. Poznat je po izjavi: „Ako treba sagraditi ću ljepši i stariji Dubrovnik.“ Od hrvatske strane optužen je za ratni zločin prema Dubrovniku, odnosno njegovo granatiranje. Nikada nije osuđen. <https://slobodnadalmacija.hr/vijesti/hrvatska/intervju-bozidar-vucurevic-dubrovnik-nikad-nije-bio-hrvatska-a-umjesto-da-se-zahvale-hrvati-dizu-optuznicu-24810>

⁹⁴ L. B., "Napad na Čilipe", Slobodna Dalmacija (Split), 12. 8. 1994., 40.

⁹⁵ RAGUŽ, Jakša. "Dubrovnik i dubrovačka bojišnica 1995. godine.", Časopis za suvremenu povijest, vol. 47, br. 3, 2015, str. 597-616.

područje. Snage Hercegovačkog korpusa i Vojske Jugoslavije su zajedno održale vojnu vježbu od 5. do 10. ožujka 1995. kod Trebinja, dok je VJ u Herceg Novom također izvodila vježbe udruženih pomorsko-pješaćkih divizija. Sve naznačuje novi vojni pohod snaga VJ. U međuvremenu je Vojska Republike Srpske isplanirala operacije za zauzimanje doline Neretve i izlaz na Dubrovačko more.⁹⁶ Takvi optimistični planovi ipak se nisu realizirali, a HV je razvio obrambeni plan „Maestral“. Obrambeni plan „Maestral“ najviše je davao na značaju Hercegovačkom korpusu iz Trebinja kao mogućoj prijetnji i upadu na hrvatski teritorij. Na svaki veći uspjeh hrvatskih snaga 1995. godine na ratištu u Hrvatskoj, Hercegovački korpus je za odmazdu granatirao Konavle, aerodrom u Čilipima te Dubrovnik. Granatiranjem aerodroma u Čilipima ispunila se teza Božidara Vučurevića da se „u Trebinju nalazi ministarstvo za zračni promet i turizam, i da će Trebinjci odlučivati tko će slijetati na dubrovački aerodrom.“ Usprkos velikim naporima gradske vlasti Dubrovnika niti 1995., nije bio mogući ograničeni turizam, upravo radi prijetnji granatiranjem.⁹⁷ Nakon vojno redarstvene operacije Bljesak u Slavoniji, VJ je kao odgovor u nekoliko navrata u svibnju granatirala granično područje te Čilipe.⁹⁸ Nakon završetka operacije "Ljeto 1995.", proteklo je mirno nekoliko dana sve dok se dogodio napad Vojske Republike Srpske 3. kolovoza 1995. na područja Kupara, Orašca i Zatona, gdje je došlo do strašne tragedije. Tok napada trajao je manje od sat vremena te je ispaljeno više od pedeset razornih projektila. Tragedija je nastala kada je neprijateljska granata pogodila područje za kupanje. Dvije granate su eksplodirale točno na mjestu gdje se okupilo mnogo djece. Eksplozija je odnijela tri života, uz nekoliko teško ranjenih osoba. Istog dana, napadnuta je zračna luka i niz sela u Konavlima. Ukupno je ispaljeno 40 granata na područje Dubrovnika.⁹⁹ Najveće topničke napade VJ je izvela u kolovozu 1995., tijekom trajanja vojno redarstvene operacije „Oluja“ iz istočne Hercegovine je ispaljeno tisuće granate. 12 kolovoza na teritorij dubrovačke općine palo je između 1500 i 2000 granata, poginula su četiri vojnika HV-a. HV je uzvratio iz svih raspoloživih sredstava te je na VRS ispaljeno 4420 projektila. Nakon žestokog odgovora HV-a, smanjen je intenzitet napada na Dubrovnik. Veliki problem dubrovačkom kraju je stvaralo to što je neprijatelj bio jako blizu i da bih ga se otklonilo trebalo je ući u istočnu Hercegovinu

⁹⁶ RAGUŽ, Jakša. "Dubrovnik i dubrovačka bojišnica 1995. godine.", Časopis za suvremenu povijest, vol. 47, br. 3, 2015, str. 597-616.

⁹⁷ RAGUŽ, Jakša. "Dubrovnik i dubrovačka bojišnica 1995. godine.", Časopis za suvremenu povijest, vol. 47, br. 3, 2015, str. 597-616.

⁹⁸ M. JERIĆ, "Ponovno granate na Čilipe", Slobodna Dalmacija (Split), 27. 5. 1995., 56.

⁹⁹ RAGUŽ, Jakša. "Dubrovnik i dubrovačka bojišnica 1995. godine.", Časopis za suvremenu povijest, vol. 47, br. 3, 2015, str. 597-616

i vojno ga poraziti. HV je razradio plan za provedbu operacije u istočnoj Hercegovini. Operacija je trebala biti vođena pod imenom „Burin“. Daytonski sporazum i okončanje rata su utjecali na to da se operacija „Burin“ ne provede. Daytonski sporazum je značio toliko očekivani mir i za dubrovački kraj.¹⁰⁰ Jug Hrvatske se sada mogao orijentirati na gospodarski napredak, saniranje ratne štete i okretanje onom granom po kojoj je Dubrovnik u svijetu poznat, a to je turizmu. U krvavom ratu na području Dubrovnika i njegove okolice život je izgubilo oko 400 pripadnika iz mješovitih sastava HV-a, te ih je ranjeno oko 900. VJ skupa s srpskim i crnogorskim rezervistima izgubila je oko 450 vojnika te je imala oko 1000 ranjenih.¹⁰¹ Materijalna šteta od razaranja je bila enormna. Neposredno nakon rata uslijedilo je izvinjenje od čelnih političara Crne Gore. Time su indirektno krivnju stavili na sebe i na Jugoslaviju. Samo dvije osobe su osuđene na zatvorske kazne zbog agresije na Dubrovnik, a to su General JNA Pavle Strugar te njegov podređeni Miodrag Jokić.¹⁰²

4.8.POSLJEDICE RATA NA DUBROVNIK I OKOLICU

Hrvatski narod, posebno Dubrovčani, cijenili su Dubrovnik kao simbol kulture i ljepote. No, iznenadilo ih je razaranje grada tijekom rata 1991. - 1992. Dubrovnik je pretrpio napade s mora, kopna i zraka, te je pretrpio velika oštećenja, gubeći gotovo 80%, svoje povijesne i kulturne baštine. Unatoč proteku vremena od tog razdoblja, pitanje zašto je netko uništavao baštinu pod zaštitom UNESCO-a i ljepotu Mediterana, ostaje teško shvatljivo. Nažalost, posljedice rata i dalje su prisutne, s više od 400 poginulih branitelja i preko 900 ranjenih. Civilne žrtve, uključujući 15 djece, također su obilježile tugu u Dubrovniku i njegovoj okolici. Hrvatski branitelji nose teret traumatskih posljedica rata, naročito PTSP-a. Ratna agresija na dubrovačkom području uzrokovala je osim gubitka ljudskih života i ozbiljna oštećenja. Od prosinca 1992. do listopada 1993., Centar za socijalni rad u Dubrovniku zbrinuo je 44.124 prognanika i izbjeglica.¹⁰³ Napadi tijekom 1991. prouzročili su ozljede i

¹⁰⁰ RAGUŽ, Jakša. „Dubrovnik i dubrovačka bojišnica 1995. godine.“, Časopis za suvremenu povijest, vol. 47, br. 3, 2015, str. 597-616.

¹⁰¹ <https://narod.hr/hrvatska/obilježavanje-30-obljetnice-oslobodenja-juga-hrvatske>

¹⁰² <https://www.index.hr/vijesti/clanak/za-napad-na-dubrovnik-i-ratni-zlocin-dosad-osudjeni-samo-pavle-strugar-i-miodrag-jokic/860629.aspx>

¹⁰³ Rebeka MESARIĆ ŽABČIĆ, „Posljedice Domovinskog rata: primjer Dubrovačko-neretvanske županije.“ Demografski kontekst i sociokulturne posljedice Hrvatskoga Domovinskog rata. Živić, Dražen ; Žebec, Ivana (ur.). Zagreb : Vukovar: Institut društvenih znanosti “Ivo Pilar”, područni centar Vukovar, 2009. str. 165-177. https://www.pilar.hr/wp-content/images/stories/dokumenti/demografski_kontekst/demo_kontekst_165.pdf.

uništenje brojnih povijesnih i tradicionalnih objekata, poput ljetnikovaca, sakralnih struktura te urbanih i ruralnih građevina. Projektili sa Žarkovice i brodova JNA oštetili su 30% povijesne jezgre Dubrovnika, dok je 10%, potpuno uništeno u požarima. Značajni simboli grada, poput palače Sponza, katedrale i crkve sv. Vlaha, pretrpjeli su teška oštećenja. Granatiranje je uništilo i pločnike Straduna, simboličnu gradsku ulicu. U svibnju i lipnju 1992., iako je bilo na snazi primirje, neprekidni napadi su se nastavljali. Palača Sponza te samostani Franjevaca i Dominikanaca ponovno su oštećeni. Ljetnikovac Skočibuha sa Znanstvenom bibliotekom pretrpio je značajne štete. Stambeni i poslovni objekti u gradu te gradske zidine također su bili pogođeni. Šteta od tih napada bila je ogromna, dotaknuvši ne samo građevinske strukture, već i povijesno i prirodno okruženje dubrovačkog područja.¹⁰⁴ Otok Lokrum, smješten svega 700 metara jugoistočno od stare gradske jezgre, bio je meta napada s brodova i tenkova tijekom jeseni 1991. Ratna razaranja u dubrovačkom području devastirala su svaki sektor gospodarstva. Proces obnove bio je spor, uz sudjelovanje različitih grupacija. Grad se na početku suočio s izolacijom i ekonomskim padom zbog uništenja tvornica prije rata. Iako su se neki sektori djelomično oporavili, drugi su zauvijek nestali. Obnova Dubrovnika kao turističke destinacije bila je izazovna zbog skeptičnog razmišljanja stranih turista nakon sukoba. No, nakon 2000., Dubrovnik se izdigao kao primamljiva destinacija za turiste, a gradske zidine postale su vrhunska atrakcija u Hrvatskoj.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Rebeka MESARIĆ ŽABČIĆ, "Posljedice Domovinskog rata: primjer Dubrovačko-neretvanske županije." Demografski kontekst i sociokulturne posljedice Hrvatskoga Domovinskog rata. Živić, Dražen ; Žebec, Ivana (ur.). Zagreb : Vukovar: Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar", područni centar Vukovar, 2009. str. 165-177. https://www.pilar.hr/wp-content/images/stories/dokumenti/demografski_kontekst/demo_kontekst_165.pdf.

¹⁰⁵ Rebeka MESARIĆ ŽABČIĆ, "Posljedice Domovinskog rata: primjer Dubrovačko-neretvanske županije." Demografski kontekst i sociokulturne posljedice Hrvatskoga Domovinskog rata. Živić, Dražen ; Žebec, Ivana (ur.). Zagreb : Vukovar: Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar", područni centar Vukovar, 2009. str. 165-177. https://www.pilar.hr/wp-content/images/stories/dokumenti/demografski_kontekst/demo_kontekst_165.pdf.

5. ZAKLJUČAK

Ratna epizoda u Dubrovniku, kao dijelu šireg Domovinskog rata, predstavlja ključan segment hrvatske povijesti. Pored specifičnih povijesnih događaja, ova faza sukoba zauzima značajno mjesto unutar kolektivnog sjećanja i identiteta grada Dubrovnika. Utemeljen na multidisciplinarnom pristupu, duboka analiza ovog razdoblja oslikava ključne aspekte, od gospodarskih, kulturnih do socijalnih značajki. Jedan od najizraženijih aspekata ovog razdoblja je teškoće koje je prouzročio rat u ekonomiji Dubrovnika. Razaranja i gubitak infrastrukture imali su dugoročne posljedice na gospodarski razvoj, što je rezultiralo dugotrajnim razdobljem obnove. Taj proces bio je izuzetno kompleksan, zahtijevajući suradnju različitih dionika, od lokalnih institucija do međunarodnih aktera. Jedan od najvidljivijih aspekata poslijeratne obnove bila je evidentna volja i upornost lokalnog stanovništva za revitalizacijom Dubrovnika. Kroz napore obnove, zidine grada, koje su nositelj povijesne baštine, postale su simbol oporavka i otpornosti. Iako su neki dijelovi grada djelomično obnovljeni, ratna šteta i dalje je prisutna, podsjećajući na teške periode koje je grad prošao. Pored fizičkih oštećenja, rat je ostavio duboke emocionalne i psihičke posljedice na stanovništvo. PTSP i psihološki učinci ratnih trauma i dalje su značajni i neophodno je nastaviti pružati podršku lokalnom stanovništvu. Ovaj period također je obilježen izazovima u turističkoj industriji, koja je bila temelj Dubrovnika. Nakon rata, vraćanje povjerenja stranih turista bilo je sporije, no Dubrovnik je postupno povratio svoju prepoznatljivost kao vrhunska destinacija. Značajan porast posjeta gradskim zidinama svjedoči o obnovi i obnovljenom interesu za dubrovačku kulturnu baštinu. Kroz ova iskustva, Dubrovnik je postao primjer preživljavanja i obnove, pokazujući snagu zajednice u suočavanju s ratnim razaranja te potičući razmišljanje o miru, pomirenju i izgradnji budućnosti. Ovaj period naglašava važnost očuvanja kulturne baštine kao simbola zajedništva i identiteta, potičući na daljnje razmišljanje o trajnim posljedicama ratnih sukoba i potrebi za održivim procesima obnove. Nadalje, istraživanja mogu biti usmjerena prema dugoročnim načinima rješavanja ostalih problema kako bi se osiguralo stabilno i održivo obnovljeno okruženje za buduće generacije. Međunarodna zajednica osudila je agresiju na Dubrovnik, ističući važnost zaštite kulturne baštine i civilnih života. Iskustva Dubrovnika pružaju važne pouke koje se mogu primijeniti u širem kontekstu, naglašavajući nužnost jačanja društvene kohezije, zaštite ljudskih prava i promicanja mira. Ratno stradanje Dubrovnika ujedinilo je RH u njenim najkritičnijim trenucima. Pomirenje Hrvata i Srba u kontekstu domovinskog rata, kao i rata

u Dubrovniku predstavlja važan aspekt procesa obnove od ratnih trauma te uspostavljanja dugoročnog mira i suživota.

SAŽETAK

Razdoblje prije početka Domovinskog rata u Hrvatskoj i cjelokupnoj Jugoslaviji obilježili su nemiri, loše stanje u gospodarstvu, hiperinflacija te razni nacionalni mitinzi. U politici hegemonije prevladavala je SR Srbija na čelu sa Slobodanom Miloševićem. Nakon kratkog rata u Sloveniji, Domovinski rat u Hrvatskoj počinje na proljeće 1991. pobunjeni Srbi uz pomoć JNA digli su ustanak protiv demokratske vlasti u RH. U Dubrovniku i okolici rat je službeno počeo 1. listopada 1991. Dubrovnik je granatiran s mora, kopna i iz zraka. 1991., godina bila je teška za opstanak hrvatske vlasti na jugu. Najteži dani u obrani Dubrovnika bili su 12. studeni, a posebno težak bio je 6. prosinac. JNA uz pomoć srpskih i crnogorskih rezervista je „za malo“ osvojila uzvišenje iznad Dubrovnika „Srđ“ što bi zasigurno odredilo daljnji tijek rata. 1992. godina je napredovanja hrvatskih snaga na jugu. Oslobodilačke operacije znatno su odbacile neprijatelja te se razgraničenje s kraja 1992. godine nije mijenjalo sve do 1995. 1993. je obilježilo pitanje Prevlake, krajnje točke juga Hrvatske, a 1994. je bila pasivna godina u sukobu između suprotstavljenih snaga. Nakon rata Dubrovnik se uz velike materijalne i ljudske gubitke uspio postupno oporaviti. Odnosi između RH, Srbije i Crne Gore su puno bolji ali još ima prostora za napredak.

Ključne riječi: Domovinski rat, Dubrovnik, Hrvatska vojska, Jugoslavenska narodna armija

SUMMARY

The period before the beginning of the Homeland war in Croatia and the whole of Yugoslavia was marked by riots, a bad state of the economy, hyperinflation and various national rallies. SR Serbia led by Slobodan Milošević prevailed in the politics of hegemony. After a short war in Slovenia, the Homeland War in Croatia began in the spring of 1991. Rebel Serbs, with the help of the JNA, launched an uprising against the democratic government in the Republic of Croatia. The war officially began in Dubrovnik and its surroundings on October 1, 1991. Dubrovnik was shelled from the sea, land and air. 1991 was a difficult year for the survival of the Croatian government in the south. The most difficult days in the defense of Dubrovnik were November 12, and December 6 was particularly difficult. The JNA, with the help of Serbian and Montenegrin reservists, "narrowly" conquered the hill above Dubrovnik, "Srđ", which would certainly determine the further course of the war. 1992 was the year of the advancement of Croatian forces in the south. The liberation operations significantly pushed back the enemy, and the demarcation from the end of 1992 did not change until 1995. 1993 was marked by the issue of Prevlaka, the southernmost point of Croatia, and 1994 was a passive year in the conflict between the opposing forces. After the war, Dubrovnik managed to gradually recover despite great material and human losses. Relations between the Republic of Croatia, Serbia and Montenegro are much better, but there is still room for improvement.

Keywords: Homeland war, Dubrovnik, Croatian army, Yugoslav peoples army

BIBLIOGRAFIJA

MONOGRAFIJA

1. AGIČIĆ, Damir, *Tajna politika Srbije u XIX. stoljeću*, Zagreb:AGM, 1994.
2. BANAC, Ivo, *Protiv straha*, Slon, Zagreb, 1992.
3. BARIĆ Nikica, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2005.
4. BILANDŽIĆ, Dušan, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb: Golden marketing, 1999.
5. JOVIĆ, Boris, *Poslednji dani SFRJ*, Ljubljana: Slovenska knjiga, 1996.
6. KOPRIVICA, Veseljko, *Operacija Dubrovnik – sve je bilo meta*, Zagreb: Kapitol, 2004.
7. KRISTE, Petar, *Iznevjereni grad – Dubrovnik 1991.*, Zagreb: Golden marketing, 2000.
8. MAMULA, Branko, *Slučaj Jugoslavija*, Podgorica: CID, 2000.
9. MARIJAN, Davor, *Domovinski rat*, Golden marketing, Zagreb, 2016.
10. MARIJAN, Davor, *Hrvatska 1989.-1992., Rađanje države*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2017.
11. NOBILO, Mario, *Hrvatski feniks: diplomatski procesi iza zatvorenih vrata: 1990.-1997.*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2000.
12. PEZO, Oliver, *Zagonetka pobjede, Velikosrpska agresija na Dubrovnik 1991. godine*, Dubrovnik: Art-format, 2015.
13. RADIVOJEVIĆ, Gradimir. *Nepokoreni Jadran : 1991/92 : (kronika jednog bezumlja*, Dušević & Kršovnik, Rijeka, 1993.
14. RAGUŽ, Jakša, *Hrvatsko Poneretavlje u Domovinskom ratu*, Metković, Zagreb, 2004.
15. RAGUŽ, Željko, *Hercegovina, srpske tendencije u nacionalnom razvoju Muslimana*, Stolac: HKD Napredak, 1997.
16. SKUPINA AUTORA, *Hrvatska između rata i samostalnosti*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – OKC, 1991.

ZNANSTVENI ČLANCI

1. BILIĆ, Ivan, „Kronologija raspada SFRJ i stvaranje Republike Hrvatske do 15. siječnja 1992.“, *National security and future*, god. 6, br. 1-2, 2005., str. 73-184.
2. MESARIĆ ŽABČIĆ, Rebeka, „Posljedice Domovinskog rata: primjer Dubrovačko-neretvanske županije.“, u: Živić, Dražen ; Žebec, Ivana (ur.), *Demografski kontekst i sociokulturne posljedice Hrvatskoga Domovinskog rata*, Zagreb – Vukovar: Institut društvenih znanosti “Ivo Pilar”, područni centar Vukovar, 2009. str. 165-177. https://www.pilar.hr/wpcontent/images/stories/dokumenti/demografski_kontekst/dem_o_kontekst_165.pdf.
3. MUSLADIN Marijana, CVERLIN, Monika, „Battle for Srdj – The Strategic Defense of Dubrovnik“ *Coll. Antropol.* god. 46, br. 4, str. 321–327.
4. RAGUŽ, Jakša, „Konavle 91.-92. Gerilci – jedinstven slučaj otpora na okupiranom teritoriju“, *Vojna povijest*, br. 2, 2011. <https://domovinskirat.hr/2023/10/15/konavoski-gerilci/> (Pristupljeno 10. 9. 2023.)
5. RAGUŽ, Jakša, „Dubrovnik i dubrovačka bojišnica 1995. godine.“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 47, br. 3, 2015, str. 597-616.
6. RAGUŽ, Jakša, *Osnivački skup SDS-a za Dubrovnik – Otvorena najava agresije na dubrovačko područje*, *Časopis za hrvatsku povijest*, god. 35, br. 1, 37-77.

NOVINSKI ČLANCI

„Ukinuta kontrola brodova“, *Slobodna Dalmacija* (Split), 5.1. 1992., str. 32.

L.B., A.M., „Prosvjedom na provokacije JA“ *Slobodna Dalmacija* (Split), 6.1. 1992., str. 32.

RAGUŽ, Jakša, „Bitka za Čepikuće“, *Glas grada*, god. 3., br. 22, 2007.

MASLE, Antun, „Pljačka Dubrovnika kao mamac“, *Slobodna Dalmacija* (Split), 13.1.1992. str. 4-5.

MASLE, Antun, „Kobni pucanj iz Mokošice“, *Slobodna Dalmacija* (Split), 24. 2. 1992.

MASLE, Antun, „Dubrovnik: četvero poginulih“, *Slobodna Dalmacija* (Split), 30. 6. 1992., 31.

„Hici na Sustjepan“, *Slobodna Dalmacija* (Split), 17. 1. 1992., str. 32.

„Povremena pucnjava“, *Slobodna Dalmacija* (Split), 21. 1. 1992., str. 28.

<https://arhiv.slobodnadalmacija.hr/>

INTERNET IZVORI

Ivana NJAVRO, "Operacija "Lipanske zore"", Identitet.hr, 6. 6. 2019. Pristup ostvaren 21. 10. 2023. <https://identitet.hr/operacija-lipanske-zore/>

<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=15884>

<https://obris.org/hrvatska/poceci-opremanja-vojnomo-tehnikom-u-domovinskom-ratu>

<https://dubrovacki.slobodnadalmacija.hr/dubrovnik/zupanija/dubrovnik/studeni-1991-crni-dubrovacki-ratni-dani-nbsp-573978>

<https://crnemambe.hr/crne-mambe/stalne-rubrike/ratovi/u-vihoru-rata/9454-scorpioni-se-nikada-nisu-povlacili-ginuli-su-uzdignute-glave-i-velikim-srcem-domoljubni-portal-cm-u-vihoru-rata>

<https://www.regionalexpress.hr/site/more/tko-je-bio-crnogorski-kontraadmiral-vladimir-barovi>

<https://plusportal.hr/kalendar/ndh-nije-bila-samo-puka-kvislinska-tvorba-6813>

<https://narod.hr/hrvatska/obiljezavanje-30-obljetnice-oslobodenja-juga-hrvatske>

<https://www.index.hr/vijesti/clanak/za-napad-na-dubrovnik-i-ratni-zlocin-dosad-osudjeni-samo-pavle-strugar-i-miodrag-jokic/860629.aspx>

ILUSTRACIJE

<https://www.udruga2gbr-gromovi.hr/josip-jovic-prvi-poginuli-hrvatski-branitelj-u-domovinskom-ratu/>

<https://www.vecernji.hr/vijesti/na-danasnji-dan-prije-31-godinu-odrzan-je-referendum-o-hrvatskoj-samostalnosti-1587746>

<https://www.telegram.hr/politika-kriminal/istrazili-smo-zivotnu-pricu-admirala-barovica-velikog-crnogorca-koji-se-radije-ubio-nego-da-napadne-hrvatsku/>

<https://www.vecernji.hr/vijesti/konavoski-gerilci-jedinstven-slucuj-otpورا-za-okupacije-287662>

https://hr.wikipedia.org/wiki/Konvoj_Libertas

<https://dubrovackidnevnik.net.hr/vijesti/grad/in-memoriyam-i-danas-nakon-26-godina-u-misljima-i-srcima-dubrovkana-copy>

https://hr.wikipedia.org/wiki/Bitka_za_Sr%C4%91

<https://dulist.hr/kad-zazvone-dubrovacka-zvona-ii/23521/>